

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Vodlan

Ekonomski vidiki terorizma

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Vodlan

Mentor:izr. prof. dr. Iztok Prezelj

Somentor: doc. dr. Erik Kopač

Ekonomski vidiki terorizma

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

HVALA Matej in Lili, ker sta vedno ob meni.

HVALA ati in mami, ki sta me skozi celotni čas študija podpirala, tako finančno kot tudi drugače.

HVALA vsem drugim, ki ste mi kakorkoli v času študija in pisanja magistrskega dela pomagali, da sem lahko uspešno zaključila.

HVALA tudi mentorju izr. prof. dr. Iztoku Prezlju in somentorju doc. dr. Eriku Kopaču, ki sta me z napotki usmerjala k boljšemu pisanju.

IZJAVA O AVTORSTVU

Ekonomski vidiki terorizma

Sodobna družba se sooča z mnogimi varnostnimi vprašanji, a še vedno je terorizem ena izmed ključnih varnostnih groženj v sodobnem svetu. Čeprav je terorizem tako pomemben dejavnik (ne)varnosti, še vedno nimamo enotne definicije tega pojava, zato ga je tudi nemogoče obravnavati zgolj z enega vidika. Potrebno ga je obravnavati multidisciplinarno in zato ne smemo izpustiti ekonomije, saj lahko z ekonomskimi metodami preučimo popolnoma nove poglede na terorizem. V magistrskem delu sem se zato osredotočila na ekonomske vidike terorizma ter preučevala, kakšne posledice in učinke povzroči terorizem ekonomiji. Ekonomske učinke terorizma lahko razdelimo na kratkoročne in dolgoročne. Kratkoročni učinki obsegajo premoženje, kratkoročno gospodarsko aktivnost in finančni trg, dolgoročno pa terorizem najbolj prizadene gospodarsko rast, tuje neposredne investicije, trgovino in turizem. Vsak izmed učinkov ima vsaj eno ekonomsko posledico, ki pa niso vedno merljive in jih je zato tudi težje izračunati. Da pa bi omilili (ekonomske) posledice terorizma je ključni faktor odzivanja po terorističnem napadu država, ki lahko s svojimi ukrepi znatno zmanjša učinke terorizma na vseh področjih, tudi na ekonomskem.

Ključne besede: terorizem, ekonomski učinki, ekonomske posledice.

Economic aspects of terrorism

Modern society is faced with many security issues, but terrorism is still one of the key security threats in the modern world. Although terrorism is an important factor for (in)security, there is still no common definition of this phenomenon. Therefore, it is also impossible to deal with terrorism from only one aspect. Terrorism has to be considered multidisciplinary and therefore we must not forget the economy, as it can with economic methods give us completely new perspectives on terrorism. In my thesis I focus on the economic aspects of terrorism and examine the consequences and effects on economy associated with terrorism. The economic effects of terrorism can be divided into short and long term. Short-term effects include assets, short-term economic activity and financial markets, in the long term terrorism affects mostly economic growth, foreign direct investment, trade and tourism. Each of the effects has at least one economic consequence, but not always measurable and can therefore also be difficult to calculate. However, in order to mitigate the (economic) consequences of terrorism, a key factor in the response after the terrorist attack is a country that can with its actions significantly reduce the effects of terrorism in all areas, including the economy.

Key words: terrorism, economic effects, economic consequences.

KAZALO:

1	UVOD	9
1.1	NAMEN MAGISTRSKEGA DELA.....	10
1.2	RELEVANTNOST MAGISTRSKEGA DELA.....	11
1.3	RAZISKOVALNO VPRAŠANJE IN HIPOTEZI	11
1.4	RAZČLENITEV IN METODOLOGIJA	11
2	POMEN OSNOVNIH POJMOV	13
2.1	KAJ JE TERORIZEM?	13
2.2	EKONOMSKI PRISTOP K PREUČEVANJU TERORIZMA.....	17
2.2.1	Racionalni akter.....	18
2.2.2	Teorija iger	19
2.2.3	Analiza stroškov in koristi.....	20
2.2.3.1	Koliko stane terorizem?	20
3	MODELI RAZUMEVANJA UČINKOV TERORIZMA	22
4	EKONOMSKI UČINKI TERORIZMA	26
4.1	KRATKOROČNI EKONOMSKI UČINKI	30
4.1.1	Premoženje in kratkoročna gospodarska aktivnost	30
4.1.2	Finančni trgi	32
4.2	DOLGOROČNI EKONOMSKI UČINKI.....	34
4.2.1	Gospodarska rast	34
4.2.2	Tuje neposredne investicije.....	37
4.2.3	Trgovina	38
4.2.4	Turizem	38
5	SPOPAD Z EKONOMSKIMI UČINKI TERORIZMA V ZDA.....	40
6	TERORISTIČNI NAPAD V MADRIDU 2004.....	49
6.1	O NAPADU.....	49
6.2	POLITIČNA SITUACIJA	51
6.3	PREISKAVA IN SOJENJE.....	51
6.4	POSLEDICE.....	52
6.5	ZAKLJUČEK IN OMEJITVE	64
7	SKLEP.....	67
8	LITERATURA	70

KAZALO TABEL:

Tabela 4.1: Ocena vrednosti izgubljenega človeškega življenja.....	27
Tabela 4.2: Takojšnje ekonomske izgube v \$ po napadu na ZDA 11. septembra 2001	31
Tabela 4.3: Zmanjšanje premoženja trga delnic po 11. septembru 2001	33
Tabela 4.4: Mikroekonomski stroški davka na terorizem v \$	35
Tabela 5.1: Število mrtvih ali huje ranjenih v napadu 11. septembra 2001	41
Tabela 5.2: Materialna škoda terorističnega napada na ZDA 11. septembra 2001 v \$.....	42
Tabela 5.3: Napoved Svetovne banke glede rasti BDP po terorističnem napadu 11. septembra 2001 (letna sprememba v odstotkih)	43
Tabela 6.1: Obseg terorističnega napada in žrtve	50
Tabela 6.2: BDP na prebivalca v €.....	53
Tabela 6.3: Stopnja rasti BDP v % glede na preteklo leto	54
Tabela 6.4: Letni transport potnikov z železnico	56
Tabela 6.5: Transport potnikov z železnico po četrtletjih	57
Tabela 6.6: Stopnja brezposelnosti v Španiji v %.....	59
Tabela 6.7: Prihodki turističnih agencij, organizatorjev potovanj in rezervacij ter s tem povezanih aktivnosti v % glede na preteklo obdobje	60
Tabela 6.8: Število nočitev v hotelih in ostalih turističnih namestitvah	62
Tabela 6.9: Določene odškodnine za žrtve terorizma v Španiji.....	63
Tabela 6.10: Stroški po napadu 11. marca 2004	64

KAZALO SLIK:

Slika 5.1: Uničenje po terorističnem napadu v ZDA	40
Slika 6.1: Uničenje po 11-M	49

KAZALO GRAFOV:

Graf 5.1: Razporeditev izplačil žrtvam 11. septembra 2001	44
Graf 6.1: BDP na prebivalca v €	54
Graf 6.2: Stopnja rasti BDP v % glede na preteklo leto.....	55
Graf 6.3: Letni transport potnikov z železnico.....	56
Graf 6.4: Transport potnikov z železnico po četrtletjih.....	57
Graf 6.5: Stopnja brezposelnosti v Španiji.....	58

Graf 6.6: Prihodki turističnih agencij, organizatorjev potovanj in rezervacij ter s tem povezanih aktivnosti v % glede na preteklo obdobje	60
Graf 6.7: Število nočitev v hotelih in ostalih turističnih namestitvah	61

SEZNAM KRATIC

11-M – teroristični napad 11. marca 2004 v Madridu

BDP – bruto domači proizvod

EU – Evropska unija

FBI – Zvezni preiskovalni urad (*The Federal Bureau of Investigation*)

IMF – Mednarodni denarni sklad (*International monetary fund*)

ISIS – Islamska država

OECD – Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)

OSCE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (*Organization for Security and Co-operation in Europe*)

OZN – Organizacija združenih narodov

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

TNI – tuje neposredne investicije

TRIA – Akt o zavarovalniškem tveganju za terorizem (*Terrorism Risk Insurance Act*)

ZDA – Združene države Amerike

1 UVOD

Ena izmed najhujših varnostnih groženj človeštvu v sodobnem svetu je zagotovo terorizem. Terorizem obstaja že od nekdaj, a vseeno se zdi, da se ga je mednarodna javnost začela zavedati šele po grozovitem napadu v Združenih državah Amerike (tudi ZDA) 11. septembra 2001. Takrat je postalo jasno, da nobena država, tudi tako zelo varovana in razvita Amerika¹ ni varna pred terorizmom. Terorizem ni več samo lokalni problem, ki bi ga reševala ena sama država, ampak je postal nepredstavljljiva grožnja svetovnemu miru. V luči grožnje po 11. septembru je svet bil zmeden in razdeljen. A od dogodkov 11. septembra 2001 v ZDA je preteklo že kar nekaj časa. Varnostna grožnja, ki jo je predstavljala Al Kaida in z njo Osama bin Laden je bila milo rečeno »odstranjena« in ljudje smo se lahko prilagodili na takratne varnostne razmere v svetu in zaživelimi na novo. A terorizem še vedno obstaja, pojavljajo se nove teroristične organizacije. Med slednjimi predstavljala največjo varnostno grožnjo svetu samooklicana Islamska država (ISIS), ki prevzema odgovornost za čedalje več terorističnih napadov. Večina ljudi se ne zaveda, kako velika je grožnja, prav tako pa nimajo dovolj znanja, da bi se spopadli s tako vrsto grožnje. Veliko terorističnih napadov se je zgodilo tudi v Evropi, kmalu za 11. septembrom. Leta 2004 je bil teroristični napad v Madridu, pa leto kasneje v Londonu, a nedavni dogodki v Parizu (2015), Bruslju (2016) in Nici (2016) so nas predramili iz iluzije, da nas terorizem ne more prizadeti. Terorizem je takšna vrsta pojava, ki še vedno buri duhove ljudi. Je pojav, ki ima svoje korenine že dalj časa nazaj v preteklosti. Čeprav zgodovinsko ta pojav ni nov, še vedno ne znamo v enem stavku pojasniti, kaj je terorizem. Zmeda v teoriji pa ni edina, zaradi katere je terorizem pravi fenomen. Terorizem je dejanje, ki zahteva veliko preučevanja, saj ko pride enkrat do terorističnega dejanja, je prizadeto zelo široko območje. Ne zgolj v geografskem smislu, prizadeto je veliko število ljudi, sektorjev in infrastrukture. Terorizem ima učinke in posledice na politiko, izobraževanje, vojsko, obrambo, zdravstvo, gospodarstvo ... V magistrskem delu me bo predvsem zanimalo, kakšni so učinki in posledice na gospodarstvo. Znani so nekateri učinki terorizma na ekonomijo, nekateri pa so še vedno podcenjeni in zato ne dovolj preučevani. Poskušala bom raziskati oboje.

Terorizem je varnostna grožnja, ki se je države in ljudje vse bolj zavedajo in medtem ko se vojaki, policisti in varnostne sile pripravljajo in urijo, da bi se bili sposobni soočiti s sovražnikom se zdi da vladna telesa – ministri, člani parlamenta, odločevalci in ostali vladni

¹ Pojem Amerika je na tem mestu uporabljen kot sinonim za Združene države Amerike.

predstavniki –, ukrepajo in sprejemajo zakone brez potrebnih predznanj in izkušenj s terena, pod stresom javnega pritiska in ogromnih časovnih omejitev² (Ganor 2008). Ne glede na to neizkušenost in časovni pritisk pa se vsaj trudijo nekaj storiti proti takšni grozi kot je terorizem. Ta še nikoli prej ni bil grožnja vsem državam v enaki meri, saj so bili v preteklosti teroristični napadi »pozabljeni« po nekaj dneh in nihče ni namenjal temu potrebne pozornosti, saj je vedno imela prednost kakšna druga zelo pomembna domača ali tuja zadeva. Vendar se je to v sedanjosti spremenilo in terorizem je visoko na seznamu prednostnih nalog vseh držav (Laqueur 2004, 7). Vsaka država se trudi naslavljati terorizem, ene bolj uspešno, druge spet manj, a učinke, ko pride do terorističnega napada v državi, občuti vsaka država po svoje. Seveda bo potrebno še veliko usklajevanja in storjenih napak, da se bomo kaj naučili iz preteklosti za prihodnost, a mislim, da smo, kar se tiče preučevanja terorizma in kasneje tudi preprečevanja, na pravi poti. Nekaj preučevanja na temo ekonomskih učinkov terorizma je že bilo storjenih, prav tako tudi izračunov, koliko stane terorizem prizadeto državo, sama pa bom poskušala dodati svoje razmišljanje in svoj izračun stroškov terorističnega napada v Madridu leta 2004.

1.1 NAMEN MAGISTRSKEGA DELA

Terorizem straši ljudi in je velika grožnja mednarodni varnosti prav zato, ker ga nekdo stori namenoma in ker v zelo kratkem času za sabo pusti posledice, ki se jih družba še dolgo ne otrese. Neposredni učinki, ki so vidni takoj po terorističnem dejanju, prizadenejo ljudi in se jih še dolgo zavedajo, prav zato, ker so jim bili priča – so jih doživeli ali pa videli v množičnih medijih. Obstajajo pa tudi posredne posledice, ki se jih na prvi pogled po terorističnem dejanju ne zavedamo, saj imamo opraviti z mnogimi drugimi težavami, a so, čeprav v ozadju, ravno tako ogromne in prizadenejo človeštvo. Najprej se morajo ljudje soočiti z žalovanjem, kasneje pa oceniti škodo, tudi v gospodarstvu. In to ni tako enostavno, ker so lahko posledice bodisi negativne bodisi pozitivne, vidne ali pa nevidne in jih opazimo šele sčasoma. Namen mojega magistrskega dela je raziskati, kako nas terorizem prizadene (posredno ali neposredno) v gospodarskem smislu. Kakšne posledice torej pusti terorizem v ekonomiji?

² Vsi prevodi so delo avtorice.

1.2 RELEVANTNOST MAGISTRSKEGA DELA

Cilj mojega magistrskega dela je raziskati, kakšne ekonomske učinke ima terorizem na gospodarstvo. Terorizem je pojem, ki dandanes opredeljuje nevarnost v svetu in nam predstavlja največjo varnostno grožnjo, a še vedno ne obstaja enotna definicija tega pojma (Sinai 2008). Veliko pozornosti s strani mednarodne javnosti se posveča varnostnim vidikom terorizma, malo manj pa ekonomskim vidikom. In ravno zato je tematika mojega magistrskega dela relevantna, saj želim raziskati, koliko nas terorizem stane in kakšne ekonomske posledice pusti za sabo. Že skozi zgodovino smo se lahko naučili veliko o terorizmu, za nadaljnjo znanje pa je potrebno širše razumevanje, ki mora biti dosledno tako na akademski kot na praktični ravni ter mora vključevati tudi ekonomijo, k temu pa lahko pripomore moje magistrsko delo.

1.3 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE IN HIPOTEZI

V magistrskem delu me bodo zanimale tako neposredne kot tudi posredne posledice terorizma. Zanimalo me bo, katere pečate pusti za seboj terorizem – osredotočila se bom na ekonomijo in gospodarstvo. Moje raziskovalno vprašanje in hipotezi sta sledeči:

- *Kakšne ekonomske učinke povzroči terorizem?*
- *Najhujši ekonomski učinki, ki jih povzroči terorizem so dolgoročni ekonomski učinki, pod katere uvrščamo gospodarsko rast, tuje neposredne investicije, trgovino in turizem.*
- *Odločen odgovor politike, odločevalcev in ostalih institucij po terorističnem napadu igra pomembno vlogo pri ublažitvi ekonomskih učinkov in posledic terorizma.*

1.4 RAZČLENITEV IN METODOLOGIJA

Na začetku magistrskega dela bom pojasnila osnovne pojme, ki se bodo pojavljali skozi celotno raziskovanje, potem bom razčlenila teoretična izhodišča. V drugem delu se bom soočila s ključnim vprašanjem, koliko terorizem stane, potem pa bom poskušala pojasniti povezavo med ekonomijo in terorizmom. V tretjem delu se bom osredotočila na to, kako lahko z različnimi modeli razlagamo ekonomske učinke terorizma. V četrtem, najobširnejšem delu, bom razdelila ekonomske učinke terorizma in pojasnila, kakšen vpliv lahko imajo ti na ekonomijo. Podrobno bom razdelala kratkoročne in dolgoročne ekonomske učinke. Skozi celoten četrti del pa bom s pomočjo primerjalne metode podajala konkretne rezultate ekonomskih učinkov terorizma. V nadaljevanju bom s študijo primera prikazala, kako se je

mogoče spopasti z ekonomskimi učinki terorizma. V zaključku pa bom navedla ključne sklepe magistrskega dela, ovrednotila svoje raziskovanje ter ovrgla ali potrdila hipoteze.

Pri preverjanju hipotez in iskanju odgovorov na raziskovalna vprašanja bom uporabila metodo analize in interpretacije sekundarnih virov, analize in interpretacije primarnih virov, deskriptivno metodo, statistično analizo, primerjalno metodo ter študijo primera. Metodi analize in interpretacije sekundarnih in primarnih virov bom uporabila pri pregledu strokovne literature ter poskušala najti čim bolj raznoliko teoretično ozadje moje tematike. Primerjalna metoda mi bo služila za pridobitev mnenj različnih avtorjev, ki jih bom lahko med seboj ovrednotila, izpostavila nekatere najpomembnejše ter tiste, ki mi bodo analitsko najbližje tudi podrobno preučila ter med seboj primerjala. Deskriptivna metoda mi bo prav prišla na začetku magistrskega dela, ko bom opisovala predvsem nepopolno izoblikovano definicijo terorizma. Statistična analiza in študija primera pa se bosta med seboj prekrivali v praktičnem delu, ko bom teorijo preverila na konkretnih primerih, ki jih bom predstavila tudi skozi številke.

2 POMEN OSNOVNIH POJMOV

2.1 KAJ JE TERORIZEM?

Ne glede na to, da je terorizem največja varnostna grožnja v današnjem svetu in bi nam definicija pojma prišla še kako zelo prav, vseeno ne moremo trditi, da obstaja enotna definicija, kaj sploh terorizem je. Pa vendar se nekateri avtorji trudijo definirati ta pojem, saj je ta osnova različnih študij, ki se ukvarjajo s terorizmom (Sinai 2008). Največkrat se avtorji srečajo s težavo definiranja terorizma, ker ga obstaja več vrst; ker ne moremo vsako nasilno dejanje opredeliti kot terorizem; in ker obstajajo še drugi načini bojevanja (kot so gverile, borci za svobodo itn.), ki pa jih ne moremo vedno uvrstiti med terorizem.

Definicija terorizma je težka, ker je fenomen z unikatnimi značilnostmi. Terorizem:

- je interdisciplinaren – da bi popolnoma razumeli terorizem, obravnava samo s stališča ene discipline ne zadošča, saj je skoraj vsaka akademska disciplina relevantna za en vidik razumevanja;
- ima dvoumno mejo med bojno črto in domačo fronto – poleg vojaškega in policijskega osebja so na več področjih vključeni tudi civilisti;
- ima velik učinek – tako posreden kot neposreden na politični, ekonomski, vojaški, izobraževalni ... sistem;
- se izraža skozi različne vrste napadov – zajetje talcev, samomorilski napadi, streljanja, bombardiranja ...;
- preizkuša vodstvo – kako se odločevalci znajdejo v realnem času, pod pritiskom, kar lahko pripelje do napačnih odločitev – z željo, da bi ponudili hitro rešitev, včasih brez preverjanja alternativnih možnosti. Napačne odločitve pa se lahko izražajo z izgubljenimi življenji skupaj s stransko ekonomsko, politično in mednarodno škodo;
- povzroča konflikt interesov – terorizem zajame toliko interesa odločevalcev, da »pozabijo« na druge interese in jih mogoče celo ogrozi oz. ima vsaka odločitev glede terorizma v državi tudi posledice za druge sektorje (ekonomski, politični, diplomatski);
- zahteva različne stopnje priprav – zbiranje informacij, ofenziva, obramba ... (Ganor 2008).

Na tem mestu bom podala nekaj definicij pojma terorizem različnih avtorjev in organizacij, skozi katere bom na koncu poskušala najti skupne točke.

Najbolj široko uporabljeno definicijo so podale Združene države Amerike. V poročilu zunanjega ministrstva je terorizem opisan kot »naklepno, politično motivirano nasilje proti nebojevnim tarčam, ki ga zagrešijo subnacionalne skupine /.../, da bi vplivale na občinstvo« (US Department of State 2008, 311). Zanimivo pri tej definiciji je imenovanje nebojevnih tarč, torej je lahko izbira tarč precej kontroverzna in izmikanje definicije glede grožnje z nasiljem – ali je tudi to terorizem (Enders in Sandler 2006, 5)?

Druga ameriška institucija, katere definicijo bom preučila, je Zvezni preiskovalni urad (*The Federal Bureau of Investigation – FBI*). FBI definira terorizem kot »nezakonito uporabo sile ali nasilja proti osebam ali lastnini z namenom ustrahovanja ali prisile vlade, civilnega prebivalstva ali katerega koli segmenta za doseg političnega ali socialnega cilja« (FBI 2013).

Organizacija združenih narodov (OZN) in pripadajoči organi se najdlje trudijo, da bi svetu dostavili enotno definicijo. Skozi vsa pogajanja je bil glavni organ pri tem procesu Varnostni svet Združenih narodov. Ta je leta 2004 terorizem opredelil kot vsa »kazniva dejanja, vključno tista proti civilistom, storjena z namenom povzročiti smrt ali hudo telesno poškodbo ali jemanje talcev, z namenom, da se sproži stanje preplaha v širši javnosti /.../, ustrahovati prebivalstvo ali prisiliti vlado ali mednarodno organizacijo, da stori ali opusti kakšno dejanje /.../« (Varnostni svet 2004).

Za OZN prav nič ne zaostaja Evropska unija (EU). EU se zaveda, da je zelo pomembno oblikovati skupno definicijo, zato je definirala terorizem v sklepih Sveta EU (2002, 1. čl.).³ V omenjenih sklepih za terorizem označi »namerna dejanja, /.../ ki so po nacionalni zakonodaji določena kot kazniva dejanja, ki lahko zaradi svojega značaja ali vsebine hudo škodujejo državi ali mednarodni organizaciji, kadar so storjena z namenom, da bi resno zastraševala prebivalstvo ali nezakonito izsiljevala vlado ali mednarodno organizacijo, da izvede ali opusti kakršno koli dejanje, ali da bi resno rušila ali uničevala temeljne politične, ustavne, gospodarske ali socialne strukture države ali mednarodne organizacije.«

Še ena zelo pomembna organizacija je Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (*Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE*). OSCE sicer ne želi podati

³ Svet Evropske unije. 2002. *Okvirni sklep Sveta o boju proti terorizmu*.

točne definicije pojma terorizem, a pojavljajo se skupne točke, ki bi jih lahko strnili v definicijo. Značilnosti terorizma so, da je »organiziran (ali s strani večje ali manjše organizacije), nevaren (za življenje, nepremičnine), poskuša zlasti spodkopati vlado s tem, ko želi vplivati na politiko in odločevalce ter je naključen in posledično širi strah/grozo med prebivalstvom« (OSCE 2007).

Poleg omenjenih organizacij, sem sama pogledala tudi v Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). SSKJ opredeli terorizem kot »uporab/o/ velikega nasilja, zlasti proti političnim nasprotnikom, s katerim se hoče doseči, da se kdo boji« (Portal BOS 2016).

Organizacije se trudijo, da bi opredelile terorizem zaradi nadzora nad takšnimi dejanji in posledično zaradi večje mednarodne varnosti. S tem ko bi prišlo do enotne definicije, bi bilo lažje sprejeti tudi pravno zavezujočo definicijo in bi na skupni, multilateralni ravni, lahko terorizem premagali. Z definicijami, ki nam jih ponujajo mednarodne organizacije ali institucije, pa se znanstveni avtorji velikokrat ne strinjajo. Akademska debata o definiranju terorizma je še bolj peroča kot na institucionalni ravni, saj želi vsak avtor zaobjeti svoje vidike in mišljenja. Je pa prav, da na tem mestu izpostavimo nekatere, saj če že ni pravne definicije, lahko izluščimo vsaj akademska prizadevanja, da bi nekoč prišlo do tega.

Eden največjih strokovnjakov pri preučevanju terorizma Alex Schmid pravi, da je terorizem izpodbijan koncept in da obstaja zelo veliko nacionalnih in regionalnih definicij terorizma, a še vseeno ni ene splošno sprejete. Sam predlaga, da terorizem enačimo z vojnimi zločini v mirnih časih. Po njegovem mnenju se »terorizem na eni strani nanaša na doktrino o domnevni učinkovitosti posebne oblike ali taktike ustvarjanja strahu, prisilnega političnega nasilja in na drugi strani na zarotniško prakso izračunanih, demonstrativnih, neposrednih nasilnih dejanj brez pravnih ali moralnih omejitev, ki ciljajo predvsem civiliste in neborce in se izvajajo zaradi svojih propagandnih in psiholoških učinkov na občinstvo« (Schmid 2012).

Še eden izmed avtorjev, ki se že kar nekaj časa ukvarja s preučevanjem terorizma, je Walter Laqueur, ki se je s to tematiko ukvarjal že v svojih delih v letu 1970. Strinja se, da je terorizem star fenomen, ki je skozi zgodovino in med državami spreminjal karakter in pomen. Vendar je v svojih novejših delih zapisal, da je terorizem v sedanosti postal predmet velikih študij, pripomb, razprav in polemik in je potrebno pri preučevanju upoštevati tudi nove elemente. Pravi, da nikoli ne bo obstajala enotna definicija terorizma, ker enostavno nikoli ne

bo obstajal samo en terorizem. Pa vseeno Laqueur opredeli terorizem kot uporabo ali grožnjo z nasiljem, metodo boja ali strategijo za doseg določenih ciljev. Njegov namen je s strahom prepričati žrtve, da je neusmiljen ter da ne pristaja na humanitarne norme in da je javnost bistven faktor v teroristični strategiji (Laqueur 2004, 7–10; 232–235).

Naslednji cenjeni avtor je Boaz Ganor. Ganor (2008, 17) pa vidi terorizem kot »obliko nasilnega boja, pri katerem je nasilje namerno uporabljeno proti civilistom z namenom, da bi se doseglo politične cilje (nacionalistične, socialno ekonomske, ideološke, religiozne ...).« Definicija je zgrajena na podlagi bistva delovanja, ki je nasilno bojevanje, cilja terorizma, ki je vedno političen, in tarče oškodovanja – civilistov. Lahko rečemo, da definicija, ki jo je podal Ganor, razlikuje terorizem od gverilskega bojevanja na točki, kjer trdi, da terorizem načrtno izbira tarče med civilisti, medtem ko gverile napadajo vojaške enote (Ganor 2008, 17–8).

Todd Sandler in Walter Enders je dvojica, ki redno sodeluje pri znanstvenih delih. Oba raziskujeta terorizem in Sandler in Enders (2002, 1) nam podata naslednjo definicijo pojma: »/terorizem je naklepna uporaba ali grožnja z uporabo neobičajnega nasilja za doseg političnega cilja preko ustrahovanja velikega občinstva.«

Ženska perspektiva terorizma se prav nič ne razlikuje od moške. Eno redkih definicij, podana s strani ženske, je tista od Cindy Combs. Combova pravi, da če želimo neko dejanje opredeliti kot terorizem mora to zadostiti štirim lastnostim: dejanje mora biti nasilno, s političnim motivom ali ciljem, storjeno proti nedolžnim osebam in uprizorjeno pred občinstvom (Werzit 2016).

Ameriški avtor Joshua Sinai opisuje in kritično poda mnenje o definicijah drugih avtorjev, s tem da nam ponudi tudi svojo verzijo pojma terorizem. »Terorizem je taktika vojskovanja, ki obsega naklepno, politično motivirano nasilje subnacionalnih skupin ali tajnih agentov, storjeno proti kateremu koli državljanu, bodisi civilnemu ali vojaškemu prebivalstvu, z namenom, da bi vplivalo, prisililo, in, če je mogoče, povzročilo množične smrtne žrtve in fizično uničilo tarče napada« (Sinai 2008).

Eden izmed najbolj cenjenih slovenskih avtorjev na področju terorizma je zagotovo Iztok Prezelj, ki pravi, da »/terorizem lahko opredelimo kot načrtovanje, organiziranje, izvajanje in

podpiranje nasilnih dejavnosti večinoma proti nedolžnim civilnim ciljem za doseganje političnih ciljev (predvsem v smeri vplivanja na vlade, da sprejmejo ali ne sprejmejo nekatere ukrepe). K terorizmu lahko uvrstimo že grožnje s terorizmom« (Prezelj 2006, 178).

Skozi vse navedene definicije se je težko prebiti – podala sem zgolj nekatere, ki se meni osebno zdijo pomembne. Organizacije gledajo na terorizem seveda drugače kot znanstveni raziskovalci, saj si želijo najti enotno definicijo, zato da bi lahko ta postala pravno zavezujoča. A kot lahko opazujemo na primeru ene največjih mednarodnih organizacij (OZN), ki zajema skoraj vse države tega sveta, ta naloga ni tako lahka. OZN se trudi že kar nekaj časa in tudi vse ostale organizacije imajo sicer svojo definicijo, a nobene, ki bi zajela vse. Tudi na primeru ZDA vidimo, da imajo (pre)več definicij. Zunanje ministrstvo ima svojo definicijo, FBI ima svojo in ostale agencije prav tako. Če preidemo na akademsko debato, bi lahko rekli: kolikor avtorjev, toliko definicij. Skozi vse navedene primere pa lahko opazimo nekaj skupnih točk – vsem je skupno uporaba sile in politična motivacija. Tako da lahko pri definicijah terorizma na široko zaključimo, da je terorizem nasilno dejanje, ki ima za motivacijo politične spremembe.

2.2 EKONOMSKI PRISTOP K PREUČEVANJU TERORIZMA

Brez dvoma razumevanje mednarodnega terorizma zahteva raziskovanje iz več zornih kotov. Samostojne znanstvene vede kot so psihologija, sociologija, politične vede, religijske študije itd. lahko veliko pripomorejo k razumevanju terorizma, a le če jih uporabljamo multidisciplinarno. Razmerje med terorizmom in ekonomijo je kompleksno (Meierrieks in Gries 2012, 91). Da pa bi razumeli, kakšni so trendi v terorizmu, kaj ga povzroča, kaj so posledice in kako ga lahko preprečimo, moramo vključiti tudi ekonomiste in ekonomijo (Bird in drugi 2008, 255).

Ekonomska metodologija lahko veliko prispeva k preučevanju terorizma, saj ponuja teoretične modele in empirične analize, ki so velikokrat spregledane pri takšnih proučevanjih. Ekonomska analiza lahko upošteva strateške interakcije med nasprotnimi interesi – med konkurenčnimi teroristi, med teroristi in oblastjo in med državami, ki so bile tarče terorizma (Sandler in Enders 2005, 12). Prvi, ki je uporabil ekonomske metode pri preučevanju terorizma, je bil William Landes. Landes je ustvaril teoretični vedenjski model teroristov, ki ga je kasneje preveril na podlagi podatkov. Veliko ekonomistov mu je petindvajset let kasneje

sledilo in največ raziskav, kakšne ekonomske učinke ima terorizem, je nastalo po napadu na ZDA v letu 2001 (Enders in Sandler 2006, 10–11). V nadaljevanju bom predstavila teorijo racionalnega akterja, teorijo iger ter analizo stroškov in koristi.

2.2.1 Racionalni akter

»Teorija racionalne izbire zagotovo spada med pomembnejše teoretične koncepte v sodobnem družboslovju« (Lavrič 2007, 39). Neko delovanje je racionalno, če akter sledi ciljem, ki so znotraj dane situacije mogoči in za te cilje uporablja sredstva, ki ustrezajo razumljivemu in preverljivemu namenu. Osnovno izhodišče teorije racionalne izbire je v predpostavki, da se akterji vedno odločajo za možnosti, ki jih zaznavajo kot optimalne z vidika razmerja med percipiranimi stroški in percipiranimi nagradami posameznih izbir. Ljudje se odločamo na osnovi lastnih informacij in razumevanja in smo pri tem še omejeni z danim številom možnosti. Pri človeških izbirah igrajo pomembno vlogo tudi preference in okusi – ti namreč odločilno določajo, kaj in v kolikšni meri ljudje dojemamo kot nagrado in kaj kot strošek (Lavrič 2007, 39–41).

Za nekatere preference lahko rečemo, da so razmeroma stabilne (ljudje v veliki večini npr. želijo biti zdravi), druge se v različnih kulturah občutno razlikujejo (npr. preference v prehrani, umetnosti ipd.), mnoge pa se močno razlikujejo tudi med posameznimi predstavniki istih kulturnih okolij (nekateri npr. radi berejo knjige, drugi ne). /.../ Ob vseh teh pogojih namreč ljudje le »poskušajo realizirati racionalne izbire«. Vedno nam to ne uspe v polni meri. Včasih ne izberemo možnosti, ki jo zaznavamo kot optimalno, zaradi pomanjkanja volje ali energije; včasih se odzovemo impulzivno, bodisi zaradi pomanjkanja pozornosti, naglice, strasti, jeze bodisi zaradi česa drugega (Lavrič 2007, 41).

Zaradi zgoraj zapisane teorije so ekonomisti za preučevanje terorizma uporabili model racionalnega akterja. »Teroristi so preračunljivi posamezniki, ki optimizirajo svoj cilj upoštevajoč omejitve. Če se parametri teh omejitev spremenijo, se racionalni akter odzove na predvidljiv način« (Enders in Sandler 2006, 11). Na omejitve in relativna tveganja za terorizem, ki izhajajo iz vladnih ukrepov, so teroristi sposobni odgovoriti – npr. namesto da bi napadali že utrjene tarče, si izberejo nove, mehke tarče (Enders in Sandler 2005, 261). Dandanes je model racionalnega akterja splošno sprejet, vendar so se raziskovalci na začetku spopadali z odpornostjo ljudi, saj ti niso želeli opisovati teroristov kot racionalnih, ker so njihovi cilji in metode različni od ciljev in metod večine ljudi. Večina ljudi pa je pozabljala, da v ekonomiji racionalnost ne pomeni ciljev in norm sprejemljivega obnašanja, ampak je racionalnost odziv akterja na okoljske in druge omejitve (Sandler in Enders 2002, 18; Enders

in Sandler 2006, 11). »Teroristi so racionalni, ker se na smiseln in predvidljiv način odzivajo na spreminjajoča tveganja« (Enders in Sandler 2006, 11).

2.2.2 Teorija iger

Pa vendar model racionalnega akterja ni bil edini, s katerim so ekonomisti in pozneje politologi preučevali terorizem. Naslednja metoda, ki je med ekonomisti za preučevanje terorizma zelo priljubljena, je teorija iger.⁴ Dolenc (2008) pravi, da se »teorija iger /.../ ukvarja s strategijami igralcev v neki igri oziroma situaciji, v kateri se moramo odločati med različnimi potezami. Bistvo teorije iger je, da je izbira najboljše strategije močno odvisna od strategij, ki jih v igri, ki jo igramo, izberejo drugi soigralci.« Ena izmed definicij teorije iger je tudi ta, da se teorija iger »ukvarja z modeliranjem in analizo okolij, v katerih deluje in se odloča več neodvisnih akterjev, ki s svojimi odločitvami vplivajo na ostale« (Ule 2006).

Pri teoriji iger poznamo

- klasični pristop, kamor sodijo nekooperativne igre, ki se ukvarjajo s strateškimi problemi) in kooperativne igre, ki se ukvarjajo s problemom dogovora in
- »moderni« pristop, kamor sodita vedenjska teorija iger, ki se sprašuje, kako ljudje zares sprejemajo odločitve in evolucijska teorija iger, ki poizkuša razložiti, zakaj ljudje sprejemajo odločitve, tako kot jih.

Klasična analiza teorije iger je Nashevo ravnovesje – to je izid v igri, kadar noben od igralcev ne želi spremeniti svoje poteze (Ule 2006).

Za preučevanje terorizma se je teorija iger izkazala za primerno, ker:

- je zajela strateške interakcije med teroristi in ciljnim vladami;
- strateške interakcije dovoljujejo racionalnim akterjem, da skušajo igrati tako kot upajo, da se bo odzval njihov nasprotnik;
- dovoljuje nasprotnikom, da uporabljajo grožnje/obljube za strateško prednost;
- se ideje o pogajanju lahko uporabijo za pogajanje o talcih in terorističnih kampanjah;
- se negotovost in učenje v strateškem okolju v katerem nobena stran ni popolnoma obveščena, nanašata na vse vidike terorizma (Sandler in Enders 2002, 14; Enders in Sandler 2006, 12).

⁴ Angl. game theory.

2.2.3 Analiza stroškov in koristi

Po mnenju nekaterih bi bila primerna ekonomska metoda za preučevanje terorizma tudi analiza stroškov in koristi.

Analiza stroškov in koristi je temeljno orodje za ocenjevanje ekonomskih koristi projektov.⁵ Načelno je treba oceniti vse vplive, tj. finančne, ekonomske in družbene, vpliv na okolje itd. Cilj analize stroškov in koristi je opredeliti in ovrednotiti vse morebitne vplive, saj so na ta način določeni stroški in koristi projekta. Rezultati se potem ugotavljajo kot celota glede na neto koristi, s sklepi pa se je treba opredeliti do tega, ali je projekt zaželen in se ga splača izvesti. Stroške in koristi je treba vrednotiti po pravilu diferenčnih vrednosti, in sicer kot razliko med projekcijami s projektom in projekcijami brez projekta. Učinke je treba ocenjevati glede na vnaprej določene cilje (Evropska komisija 2006, 4).

Ta metoda je tudi pri mojem raziskovanju največkrat v ospredju. Po tej metodi bi preučili, koliko stroškov ima država s terorizmom. Ekonomska učinkovitost zahteva, da morajo biti sredstva pravilno razporejena. Zato se mora upoštevati naslednje načelo: zadnji dolar, ki ga države namenijo za preprečevanja terorizma, mora zmanjšati pričakovano vrednost izgube enega dolarja. Stroški bi bili jasni, saj zajemajo predvsem varovanje, npr. letališč. Zapletlo pa bi se pri analizi, kakšne so koristi države. Na strani koristi je zadeva manj transparentna. Morali bi izračunati, koliko manj je bilo izgubljenih življenj ali zmanjšane izgube lastnine zaradi varovanja. Že to bi bilo samo po sebi težko, poleg tega pa so lahko posredi še drugi dejavniki, ki so neodvisni od terorizma. Izračuni koristi, da bi omilili katastrofalne izgube, so zahtevni predvsem zato, ker so vedno osnovani na omejenih informacijah. Ekonomska analiza bi lahko pripomogla k izboljšanju politike s tem, ko bi razširila in na novo ocenila količino dostopnih informacij (Stinson 2007, 157; Sandler in Enders 2005, 30).

2.2.3.1 Koliko stane terorizem?

Točnega odgovora na to vprašanje še nimam. Lahko pa povzamem Sandlerja in Endersa (2002, 22–23), ki pravita, da bi v prihodnosti morali ekonomisti oceniti tudi stroške in koristi terorizma. Seveda je lažje oceniti stroške kot pa koristi, saj obstajajo za stroškovno stran številke, koliko se za terorizem zapravi. Če vzamemo za primer ZDA, lahko v dejanskih številkah vidimo, koliko stane terorizem: koliko denarja se zapravi za npr. varovanje na letališčih, plačevanje varnostnikov, opreme za pregledovanje potnikov ali pa kolikšni so stroški, ki nastanejo zaradi izgubljenega časa potnikov, ko morajo ti prestajati daljše preglede na letališčih. Glede ocenjevanja koristi pa imamo več dela, saj ta stran ni tako pregledna. Če zopet primerjamo varovanje letališč zaradi terorizma, potem bi mogla biti korist manj žrtev na

⁵ Projekt v našem primeru bi lahko bil teroristični napad.

letalih ali pa manj uničenih stavb, ker teroristi ne bodo mogli dostopati do letal. Pa je temu res tako? Koristi večjega varovanja letališč javnost ne vidi oz. ne glede na teroristične napade ne moremo trditi, da stroški upravičujejo koristi (Sandler in Enders 2002, 22–23).

Vprašanje, koliko stane terorizem, je zanimivo za obe vpleteni strani. Tako teroristične organizacije kot tudi države, ki jih napadi teh organizacij prizadenejo, vneto iščejo odgovor na to vprašanje. Za teroristične organizacije je terorizem relativno poceni in bo z nami še tako dolgo, kot si lahko vsakdo predstavlja, čeprav ne vedno v isti meri pogostosti in intenzivnosti (Laqueur 2004, 7). A vendar nas ne zanimajo stroški na strani »ponudnika«,⁶ želimo raziskati, kakšen strošek terorizem predstavlja državam, družbi in posamezniku. Največji strošek predstavlja zagotovo obnova izgubljenih infrastruktur.

Obstaja veliko načinov, kakšne ekonomske posledice ima lahko terorizem. V veliki meri je to odvisno od tega, kako se ljudje odzovejo na to in ta odziv obdaja precejšnja negotovost tako glede velikosti kot tudi predznaka odziva ljudi (Bird in drugi 2008, 262).

⁶ Uporabljena terminologija je tu primerna, saj razpravljam o ekonomiji. Z izrazom ponudnik opisujem teroristične organizacije.

3 MODELI RAZUMEVANJA UČINKOV TERORIZMA

Prelomnica za preučevanje in razumevanje terorizma je bil zagotovo napad na ZDA 11. septembra 2001. Presežek tega napada je bil na vseh področjih, zaradi:

- števila smrtnih žrtev, ki je bilo neprimerljivo s katerim koli primerom iz preteklosti;
- izgub, ki so presegle 80 milijard in so povzročile, da zavarovalnice ne krijejo več avtomatsko izgub, ki jih povzroča terorizem;
- izbire običajnih predmetov, ki so postali smrtonosno orožje s katastrofalnimi posledicami;
- tarč, ki povzročajo maksimalne žrtve in širijo strah;
- preusmeritve finančnih sredstev države v druge sektorje (predvsem za državno varnost) (Enders in Sandler 2006, 1–2).

Ta dogodek je med ljudmi ustvaril stanje tesnobe in straha. Ljudje po tem dogodku ne bodo nikdar isti, saj se panično borijo za varnost. Prav zato terorizem obstaja in niti ne bo izginil, saj ima v vzdušju strahu in zastraševanja pred sabo samo koristi. Ne moremo pa reči ali je v porastu ali v upadu, saj ni jasnega trenda pri statističnem opazovanju terorističnih napadov, da bi lahko rekli, kdaj terorizem narašča ali upada, vidni so samo spektakularni dogodki (Frey in drugi 2004, 5). Glede na poročanje v medijih bi pomislili, da je terorizem v trendu naraščanja, a to je napačno mnenje. Povečala se je zgolj možnost incidenta, ki bi lahko vodil do več nezgod, zato se je tudi v povprečju povečalo poročanje v medijih o tej tematiki (Sandler in Enders 2005, 17). Je pa res, da se je prav zaradi napada 11. septembra spremenilo mišljenje nekaterih držav, ki sedaj več vlagajo v varnostne sektorje in posledično bo tudi iskanje tarč in lokacij teroristov spremenilo trend napadov, saj obstaja velika verjetnost, da bodo teroristi izbirali »lažje« tarče⁷ (Enders in Sandler 2006, 201).

Različni avtorji različno opredeljujejo učinke terorizma.

Parkinson sistematično našteje posledice terorističnih dejanj. Posledice terorističnih dejanj so:

- poškodovanci in/ali izguba življenj;
- ekonomski učinki;
- čas, ki je potreben, da se po napadu vzpostavi normalnost;
- učinek na druge sektorje;

⁷ Angl. soft targets.

- okoljski učinki (Parkinson 2007, 131–2).

S tem, ko podrobno preučujemo posledice, lahko ocenimo skupni učinek uspešnega terorističnega dejanja. Skupni učinek pa je sestavljen iz različnih sektorjev, ki so bili napadeni, in z ugotavljanjem posledic terorističnih dejanj v posamičnih sektorjih pridemo do skupne ocene škode in posledic, ki jo je povzročil terorizem (Parkinson 2007, 131).

Bešter še bolj natančno razdeli ekonomske učinke na kratkoročne in dolgoročne in znotraj posamezne razdelitve še natančneje našteje ter pojasni, kaj se zgodi po terorističnem dejanju z ekonomijo.⁸

Little (2007, 105) govori o ekonomskih izgubah, ki jih lahko razdelimo na več tipov. Najprej imamo neposredne, ki jih lahko pripišemo prezgodnji smrti in poškodbi ter škodo na stavbah in infrastrukturi. Potem pa so tu še neposredne ekonomske izgube, ki izhajajo iz izgubljenih poslov, ki so prekinjeni ali prisiljeni končati svoje poslovanje. V primeru nesrečnega 11. septembra so te izgube krepko presegale 38 milijard dolarjev. Dodatne izgube pa so lahko tudi, ko se ljudje zaradi straha ali kakršnih koli drugih psiholoških razlogov izogibajo mestnih ali urbanih središč in tudi tako škodijo ekonomiji.

Rose je predstavil model analiziranja in ocenjevanja ekonomskih učinkov terorističnih napadov – model se imenuje izračunljivost splošnega ravnotežja⁹. Model zajema vedenjsko vsebino in posnema delovanje trgov pod določenimi omejitvami. Za preučevanje ekonomskih učinkov terorizma moramo po modelu pregledati naslednje vidike:

- posebne tarče: to je največja prednost CGE modela, ker je osnovna enota preučevanja individualno podjetje ali gospodinjstvo;
- individualno vedenje: model CGE lahko izoblikuje normalno vedenje in širšo kategorijo omejene racionalnosti, kjer oba vključujeta paniko in naključne reakcije;
- vedenje trgov: cene določajo signale, kam preusmeriti sredstva;
- izguba delnic: CGE model lahko oceni učinke terorističnih napadov ali grožnje z njimi glede materialne škode in prekinitve poslov. CGE model analizira vzorce odločitev, kako obnoviti osnovni kapital, ki vpliva na izgube prekinitve poslov;

⁸ Razdelitev, ki jo je naredil Bešter, mi je najbližje, zato bom v nadaljevanju tudi po njem povzela diferenciacijo in še podrobneje predstavila njegov model.

⁹ Prevedeno iz angleščine: computable general equilibrium (CGE).

- netržni vidiki: teroristični napadi imajo tudi simbolni vpliv, vpliv na infrastrukturo (avtoceste, električno in vodovodno omrežje) in komunikacijsko omrežje. Ti subjekti delujejo izven trga, a vseeno je potrebno sklepati posledice, saj so pomembni ekonomski subjekti;
- ekonomska odpornost na teroristične napade: neločljivi del CGE modela in pomemben vidik odpornosti trga sta tudi nelinearnost in sposobnost nadomestitve vložkov, kar je zelo pomembno, da ne pride do precenjevanja negativnih učinkov terorizma;
- potek obnove: Obnova po terorističnem napadu traja dolgo časa in dinamična prilagoditev procesa je nujna. Model CGE omogoča prav to – dinamiko, ki vključuje spreminjajoče se razmere in prilagoditve, ki nam omogočajo slediti celoten časovni potek obnove;
- ekonomsko neravnotežje: CGE model upošteva različna neravnotežja po terorističnem napadu od trga dela, vladnega proračuna do trgovinskih bilanc in razpoložljivosti vložkov;
- razporeditev učinkov po socio-ekonomskih skupinah: ekonomske izgube niso enakomerno razporejene in bolj prizadenejo populacije z nižjim prihodkom. CGE model poleg tega dejstva vključi še razlike v vedenju socio-ekonomskih skupin;
- prostorska razpršenost ekonomskih učinkov: teroristični napad na eni lokaciji se posledično razširi na vso ekonomijo regije, države in preko meja;
- zmanjševanje: tudi zmanjševanje je ekonomski učinek potencialne teroristične aktivnosti. Dejavnosti zmanjševanja terorizma se najlažje vključujejo v CGE model;
- operativnost: pomembna, ker nam lahko olajša odziv v sili, vendar je model CGE tukaj zelo težko uporabiti, ker je novejši in z bolj kompleksno programsko opremo;
- dostopnost podatkov: CGE model takoj prilagodi podatke, ki odražajo spremembe;
- stroški: CGE model predstavlja večji strošek, zaradi manj let izkušenj;
- transparentnost: model preučevanja ekonomskih posledic terorizma mora biti transparenten, da ima uporabnik zaupanje, da lahko izsledi podatke. CGE model ni vedno dovolj transparenten (Rose 2005, 197–202).

Še eden izmed modelov razumevanja učinkov terorizma je lahko ekonomska odpornost. Ekonomska odpornost¹⁰ se »nanaša na zmožnost ali sposobnost sistema, da absorbira ali ublaži škodo ali izgubo« (Rose in drugi 2007, 294). Razlikujemo lahko dva načina odpornosti:

¹⁰ Angl. economic resilience.

značilnega, ki je zmožnost odpornosti pod normalnimi okoliščinami in prilagodljivega, ki je zmožnost odpornosti v kriznih situacijah zaradi iznajdljivosti ali dodatnega truda. Odpornost se lahko kaže na treh stopnjah:

- mikroekonomski: individualno vedenje podjetij, gospodinjstev ali organizacij;
- mezoekonomski: gospodarski sektor, individualni trg;
- makroekonomski: vse individualne enote in trgi združeni, čeprav celota ni enostavno seštevek delov zaradi interaktivnih učinkov gospodarstva.

Primeri odpornosti individualnih enot in podjetij ter organizacij so v literaturi dokaj dobro raziskani, manj pa je znano o odpornosti trgov. Cene delujejo kot nevidna roka, ki vodi sredstva do njihove najboljše porazdelitve, celo po katastrofah. Mehanizmi, ki upravljajo s cenami, so relativno poceni način za preusmerjanje blaga in storitev, in čeprav so podražitve videne kot nekaj negativnega, so lahko koristne, saj je njihov namen, da »poiskati« najvišjo uporabno vrednost tudi v širšem družbenem okolju (Rose in drugi 2007, 295). Terorizem je za trge šok in obstajata dve alternativni, kako se lahko odzovemo: nadomestimo centralizirano načrtovanje, kar sicer poveča stroške administracije, ali okrepiamo trg z izboljšanimi tokovi informacij, da se srečajo kupci brez dobaviteljev in dobavitelji brez kupcev (Rose 2005, 205).

Tudi Navarro in Spencer (2001, 18) ponudita svojo različico učinkov terorizma, ki jih razdelita takole:

- takojšnji učinki: materialna škoda, poškodbe in smrt ljudi, izgubljena gospodarska proizvodnja, zmanjšanje premoženja trga delnic in psihološki učinki terorizma;
- dolgoročni mikroekonomski učinki »terorističnega davka«: povečana varnost na letališčih in ostali varnostni ukrepi;
- učinki po sektorjih: oglaševanje, letalstvo, zavarovalništvo, hotelirstvo in turizem;
- proračunske posledice za: letalstvo, prizadeta mesta in manjši prihodki od davkov;
- višje cene nafte: učinki šoka cene nafte, stroški cenejše valute in destabilizacija trga delnic in mednarodnega monetarnega sistema;
- makroekonomski stroški: globlja recesija, bolj ranljiv poslovni cikel ter manjša dolgoročna rast in ekonomska stagnacija.

4 EKONOMSKI UČINKI TERORIZMA

Preračunavanje učinkov in s tem stroškov terorizma je zapleteno, saj je namen terorizma ustvariti splošno in nadaljnje ozračje ustrahovanja in strahu. Teroristi so najbolj uspešni ravno takrat, ko uspejo javnost prepričati, da pričakuje napade v prihodnosti (Enders in Sandler 2006, 204). Učinki terorizma so po vsej verjetnosti večji v manjših gospodarstvih, ki niso tako raznolika in se soočajo s trajnimi terorističnimi aktivnostmi. Pri državah, kjer je tržno gospodarstvo večje, terorizem najverjetneje povzroči zamenjavo sektorjev, ki so bolj dovzetni za terorizem, v tiste sektorje, ki naj bi bili bolj varni. Prav tako pa tudi cene prerazporedijo kapital in delovno silo na sektorje, kjer je največ možnosti za obrobni proizvod. Ta prerazporeditev lahko omeji gospodarski vpliv terorizma v raznovrstnih tržnih gospodarstvih (Enders in Sandler 2006, 204). Učinek terorističnega napada se zmanjša z višjo stopnjo politične neodvisnosti. Ali rečeno drugače, demokracije bolje prenesejo teroristične napade kot pa države z drugimi tipi vladnih struktur, ki imajo manj fleksibilne institucije. Lahko pa interpretiramo tudi drugače: demokracije bolje prenesejo učinke terorizma, ker se bodo najverjetneje zanašale na trg, da bo porazdelil sredstva (Enders in Sandler 2006, 214). Ekonomski vidik življenja je prizadet s strani terorizma tako posredno kot neposredno. Terorizem lahko spodkopava transport, turizem, letalski promet, uvoz in izvoz, zavarovalništvo, trg delnic in bančni sistem (Ganor 2008).

Terorizem ima neposredne in posredne stroške. Pod neposredne stroške lahko štejemo stroške človeškega življenja, zamenjave poškodovanega blaga, opreme, struktur in zalog. Ne glede na to, da je človeško življenje nenadomestljivo in da ga je težko oceniti v denarju, prav tako tudi stroške bolečine in trpljenja, pa so takšni izračuni postali rutina. Temeljijo na metodi izgubljenega zaslužka (pristop človeškega kapitala), ocene tveganja za poklice, izrazov pripravljenosti plačati tveganje za življenje in opazovanj, kaj ljudje v realnosti plačajo za zaščito pred poškodbami ali izgubo življenja (Enders in Sandler 2006, 203; Zimmerman in drugi 2007, 276). Različne organizacije nam ponudijo različne ocene, koliko je človeško življenje vredno (glej Tabelo 4.1).

Tabela 4.1: Ocena vrednosti izgubljenega človeškega življenja

Vir	Način merjenja	Vrednost¹¹
Okoljska agencija ZDA za zaščito	Izgubljeno življenje na prebivalca	5,8 milijonov \$
Ministrstvo ZDA za pravosodje	Izgubljeno življenje na prebivalca	250.000 – 7 milijonov \$
Ministrstvo ZDA za pravosodje	Poškodbe na prebivalca	500.000 – 7,9 milijonov \$
Nacionalni varnostni svet	Izgubljeno življenje na prebivalca	3,6 milijonov \$
RAND ¹²	Izgubljeno življenje in poškodbe na prebivalca	3,1 milijona \$

Vir: Prirejeno po Zimmerman in drugi (2007, 277).

Po tej tabeli se človeško življenje ocenjuje med 500.000 in 7,9 milijoni dolarji. Ni presenetljivo, da vrednost, ki jo ljudje postavijo za svoje življenje, narašča z dohodkom in izobraževanjem (Navarro in Spencer 2001, 19).

Pri terorističnih dejanjih se pozornost velikokrat posveča izgubi človeških življenj, strateških sredstev, javni morali, vendar so izkušeni strategji že dolga leta »cenili« pomembnost ekonomije kot simboličnega cilja, ki naj bi ga prizadel terorizem (Rose 2005, 196). Ekonomska destabilizacija naj bi bila osnovni cilj terorizma, saj si teroristi s tem, ko vladam prizadenejo stroške, izboljšajo svoje pogajalsko izhodišče (Meierrieks in Gries 2012, 92).

¹¹ Kako so prišli do te vrednosti? Okoljska agencija ZDA za zaščito je razvila te meritve in vrednosti zaradi koristi kakovosti zraka (Zimmerman in drugi 2007, 277). Ministrstvo ZDA za pravosodje je ocenila izgubljeno življenje na prebivalca glede na individualna izplačila za kompenzacije smrti iz Odškodninskega sklada za pomoč žrtvam. Isto ministrstvo je podobno prišlo tudi do ocenjevanja poškodbe na prebivalca – upoštevali so izplačila posameznikom, ki so bili fizično poškodovani in jim je pripadala neka vsota iz Odškodninskega sklada (Department of Justice 2004). Nacionalni varnostni svet je ocenil izgubljeno življenje na prebivalca po svojih predvidevanjih. Nacionalni varnostni svet je že 100 let ena izmed vodilnih institucij pri preprečevanju nenamernih poškodb in smrti, zato ji gre zaupati – njihova vizija je, da bi bil naš svet varnejši (National Safety Council 2016). RAND je ocenil izgubljeno življenje in poškodbe na prebivalca glede na izplačila civilistom po napadu 11. septembra 2001. Ta so znašala v povprečju 3,1 milijona dolarjev na posameznika, pri čemer je 69 odstotkov prišlo iz Odškodninskega sklada, 23 odstotkov od zavarovalnic in 8 odstotkov od dobrotelčnih organizacij (Dixon in Stern 2004).

¹² Korporacija RAND je raziskovalna organizacija, ki razvija rešitve za javnopolitične izzive, da bi postale družbe po vsem svetu varnejše, bolj zdrave in uspešne. RAND je neprofitna in nepolitična organizacija, ki je zavezana k javnemu interesu (RAND 2016).

Stinson (2007, 145) pravi: »/t/eroristična dejanja ustvarjajo realne izgube za družbo /.../. Vendar ne samo neposredne ekonomske izgube, kot so vrednost človeških življenj, izgubljene dohodke, izgubljene poslovne aktivnosti podjetij v različnih aktivnostih ali prizadete skupnosti, ki jih lahko uporabimo kot zelo koristne za prvo oceno stroškov terorističnih dejanj. Neposredne ekonomske izgube katastrofalno prizadenejo posameznike in podjetja, a te izgube še zdaleč niso tako velike kot tiste, s katerimi se mora spopadati svetovna ekonomija (Stinson 2007, 145; Öcal in Yildirim 2010, 477).¹³ Zato je posredne stroške terorizma veliko težje meriti. Lahko ocenjujemo naslednje posledice – npr. ekonomski učinek terorizma na turizem, tuje neposredne investicije, bruto domači proizvod na prebivalca (Sandler in Enders 2005, 12).

Obstajajo pa tudi posledice, ki ne bodo tako količinsko merljive. Psihološka in čustvena škoda, ki sta posledici terorističnega napada, bosta bolj razširjeni in bosta zajeli ljudi, ki niso bili pod takojšnjim učinkom terorizma. Ti dve škodi se izogneta nacionalnim mejam, saj smo v nekem smislu vsi žrtve katerega koli prihodnjega terorističnega napada, ker smo vsi izgubili občutek varnosti, ki smo ga pred napadom imeli. To vpliva tudi na potrošnjo in odločitve o poslovnih investicijah (Stinson 2007, 145).

Ekonomski učinki terorizma niso omejeni zgolj z očitnim fizičnim uničenjem premoženja, temveč vključujejo tudi izgubljeno proizvodnjo v bruto (prihodki od prodaje) ali neto pogojih (prihodki od plač, dobička in najemnin) v povezavi s tem premoženjem. Prav tako vključujejo potencialne pretrse nacionalnih trgov, stroške povečanega tveganja, zmanjšanje zaupanja potrošnikov in investitorjev ter socialne učinke (brezposelnost) – vsi naštetni učinki pa se v prihodnosti lahko prav tako preoblikujejo v ekonomske izgube (Rose 2005, 196). »Povečajo se lahko različni poslovni stroški, ki so posledica zaostrenih varnostnih in carinskih pregledov, povečanih zavarovalnih premij in zmanjšanih kritij, zamud v transportu, povečanih stroškov gradnje, povečanih zalog in s tem povezanih stroškov financiranja« (Bešter 2012, 785).

¹³ Primer ZDA: celo pri majhnem in začasnem zmanjšanju stopnje rasti, zaradi zmanjšanja nacionalne potrošnje, povečanja obrestnih mer, padca na borzi in zmanjšanja vrednosti dolarja, bi morala država preživeti ogromne izgube za tako veliko gospodarstvo (Stinson 2007, 145). Rose (2005, 196) celo trdi, da je ultimativni cilj teroristične organizacije Al Kaida zlomiti ZDA in državo prisiliti k bankrotu.

Prav zaradi zgoraj naštetih posledic (posrednih in neposrednih) države želijo terorizem vsaj omejiti, če že ne preprečiti. Lahko bi rekli, da imajo že skoraj v vseh državah sveta v ta namen tudi izoblikovane politike. Sandler in Enders (2005, 30) predlagata, da »/.../ bi morali v prihodnje oceniti stroške in koristi specifičnih politik za preprečevanje terorizma.« Zaradi zagotavljanja določene stopnje varnosti je potrebno preučiti ekonomske stroške obrambe, izgubljene oportunitetne stroške investiranega kapitala in ekonomske izgube podjetij, ki imajo zmanjšan pristop in manj strank (Little 2007, 108). Stroški so upravičeno nekomplcirani, precej manj transparentne in nenehno problematične pa so kalkulacije na strani koristi. Avtorja navajata kot primer delovanje ZDA v Afganistanu: ZDA se borijo proti Al Kaidi in talibanom z odposlanimi vojaki, topništvo, diplomacijo itd., ampak resnične prihranke ali koristi v prihodnosti, predvsem v smislu rešenih življenj in premoženja, ker bo v prihodnosti manj terorističnih napadov, je toliko težje pretehtati, ker zahtevajo informacije, ki so v nasprotju z dejstvi (Sandler in Enders 2005, 31). Little (2007, 108) pravi, da »/k/onec koncev je treba izbirati, ali ima investicija, ki nominalno zmanjšuje tveganje potencialno ogroženih, večje koristi kot pa razdajanje sredstev za druge namene.« Države se trudijo, da bi zaščitile širok nabor potencialno ogroženih sektorjev, ki bi si jih lahko teroristi izbrali za svoje tarče. Države porabijo za zaščito veliko sredstev, čeprav je lahko ta naključnost zgolj zaigrana, a si ne morejo privoščiti, da ne bi zagotovile varnosti in tako so teroristi že v ključni stroškovni prednosti. Prednost pa imajo tudi pri tem, ko širijo med ljudmi strah z minimalnimi sredstvi, saj se ljudje hitreje in bolj odzovejo na potencialne katastrofalne dogodke, medtem ko ignorirajo verjetnejše dnevne nesreče (Sandler in Enders 2002, 2).

Poleg držav pa trpijo tudi podjetja, ki jih terorizem sčasoma prisili, da povečajo sredstva, ki jih namenjajo varnosti (Stinson 2007, 146). Višje premije za tveganje povečujejo zahtevane stopnje donosov in zmanjšujejo vrednost premoženja. To ima lahko dolgoročne negativne posledice v smislu zmanjševanja obsega investicij in prerazporeditve razpoložljivega kapitala. Na koncu lahko pričakujemo zmanjšanje obsega investicij, tujih neposrednih investicij, trgovine in gospodarske rasti. Teroristični napadi in povečano tveganje za nove napade vplivajo na zaupanje potrošnikov in posledično na zmanjšano potrošnjo. Ta se najprej odrazi v turizmu in z njim povezanih dejavnostih, kot so letalstvo, hotelirstvo in gostinstvo (Bešter 2012, 785). Sredstva, ki jih podjetja namenijo za varnost, kasneje primanjkujejo za proizvodnjo tržnih proizvodov ter storitev in tako je dolgoročno omejena rast gospodarstva. Poenostavljeno: teroristična dejanja povzročijo negativne tehnološke spremembe, saj se proizvodni procesi prilagodijo, tako da se zaščiti proizvode pred namernim uničenjem in se

zmanjša produktivnost, ki jo tudi v prihodnosti podjetja težko nadoknadijo (Stinson 2007, 146).

Lave in drugi (2005, 57) izpostavijo drugačno razmišljanje o povezavi med ekonomijo in terorizmom – predvsem glede izbire točke napada. Uničenje infrastrukture za energijo, transport, telekomunikacije in vodo povzroči veliko stroškov, ogroža blaginjo prebivalcev (lahko povzroči tudi na tisoče mrtvih), pa tudi skoraj nemogoče jo je povsem zaščititi, zato je priljubljena tarča za teroristične napade. Še posebej zanimivi s stališča teroristov so elektroenergetski sistemi, saj se vsi zavedamo, da vsak vidik našega gospodarstva in osebnih življenj potrebuje energijo, da sploh lahko deluje. Popolni izpad električne energije bi ohromil družbo. Električna omrežja so lahko motena zaradi naravnih nesreč, človeške napake ter drugih zunanjih dejavnikov. Eden izmed teh je tudi terorizem, saj se teroristi zavedajo, kaj lahko povzroči električni mrk in tako bi lahko postala električna omrežja priljubljena tarča za napade (Lave in drugi 2007, 271). Brez elektrike zelo težko ogrejemo ali ohladimo stavbe, pridobivamo pitno vodo, kuhamo, se prevažamo na delovno mesto (ne delujejo semaforji ali javna prevozna sredstva), ne moremo zagnati računalnikov, tiskalnikov in finančnih sistemov, proizvajati blago in storitve, ki sestavljajo skoraj celoten bruto domači proizvod (Lave in drugi 2007, 257). Nekateri deli elektroenergetskega sistema so za teroriste še posebej zanimivi: jedrske elektrarne, nekateri jezovi in skladišča fosilnih goriv. Če bi si teroristi zagotovili dostop do teh lokacij, bi lahko uporabili radioaktivni material, s poplavo povzročili veliko uničenje ali pa ga zaradi simbolične vrednosti preprosto zavzeli. Predvsem pa bi povzročili paniko, smrti in obsežno škodo nepremičnin (Lave in drugi 2005, 60).

4.1 KRATKOROČNI EKONOMSKI UČINKI

4.1.1 Premoženje in kratkoročna gospodarska aktivnost

Najbolj neposredna škoda, ki je običajna posledica terorističnih dejanj, nastane v obliki uničenja fizičnega premoženja in izgube človeških življenj ter poškodb ljudi. Terorizem pomeni znatne ekonomske stroške (Sandler in Enders 2005, 29). Že samo uničenje fizičnega premoženja, npr. infrastrukture in zgradb, lahko predstavlja relativno veliko škodo, kar pa je odvisno predvsem od velikosti prizadetega gospodarstva. Če je to relativno veliko, potem lahko celo večje teroristično dejanje predstavlja le manjši del njegovega premoženja in bruto domačega proizvoda. Navarro in Spencer (2001, 22) sta kratkoročno zmanjšanje gospodarske aktivnosti v ZDA po 11. septembru ocenila na 47 milijard dolarjev (glej Tabelo 4.2). To je

predvsem posledica odziva oblasti, ki so z večdnevni zaprtjem zračnega prostora na ZDA povzročile neposreden učinek na letalski sektor, hotele, gostinstvo in deloma celo na tovorni letalski promet (Bešter 2012, 798).

Tabela 4.2: Takojšnje ekonomske izgube v \$ po napadu na ZDA 11. septembra 2001

Takojšnje ekonomske izgube	
Izgubljeni prihodki letalskih družb, september 2001	4,7 milijard \$
Izgubljeni prihodki hotelske industrije, prvi teden po krizi	700 milijonov \$
Izgubljeni prihodki televizijskih in radijskih oglaševalcev, prvih nekaj dni po krizi (prepoved oglaševanja)	1 milijarda \$
Dvodnevni delni zastoj dela in izgubljena produktivnost gospodarstva	35 milijard \$
Izgubljena potrošnja in maloprodaja	6 milijard \$
Skupaj	47 milijard \$

Vir: Navarro in Spencer (2001, 22).

Veliko težje je z vrednotenjem človeških življenj, saj so ta neprecenljiva. V najbolj globokom smislu ne obstaja način, da bi človeška življenja »pretvorili« v denar. Če vprašati ljudi, koliko bi plačali, da bi se izognili smrtni nesreči, je njihov tipičen odgovor, da vse, kar imajo (Navarro in Spencer 2001, 19).

Terorizem ima na porabo potrošnikov in njihovo premoženje različne učinke. Lahko se poveča zaznano tveganje povečano s prihranki, ali pa posamezniki shranijo svoj denar namesto da bi kupovali trajne potrošne dobrine. Nekateri pa so tudi odkrili, da terorizem negativno vpliva na potrošnjo, saj povzroči zmanjšanje potrošnje, s tem pa se zmanjša tudi gospodarska aktivnost (Frey in drugi 2004, 11–12).

Medtem ko imata neposredna materialna škoda in izguba življenj dokaj omejene makroekonomske posledice, je lahko učinek povečane grožnje novih terorističnih dejanj bistveno večji. To se zgodi prek mehanizma potrošniškega in poslovnega zaupanja, ki lahko drastično vplivata na obseg in strukturo povpraševanja ter s tem tudi na gospodarsko aktivnost

(Bešter 2012, 788). Tako se je indeks potrošniškega zaupanja v ZDA po 11. septembru že oktobra istega leta zmanjšal za 15 odstotkov (IMF 2001, 18).

4.1.2 Finančni trgi

Bešter (2012, 788) pravi, da »/teroristični dogodki povečujejo tveganost finančnih naložb, znižujejo ceno, povečujejo volatilnost in premije za tveganje. Povečanje premij za tveganje seveda pomeni povečanje zahtevanih stopenj donosa in posledično zmanjšanje vrednosti premoženja. To spodbudi investitorje k prodaji bolj tveganih naložb kot tudi tistih, ki so neposredno povezane z določenim terorističnim dejanjem«. Znotraj finančnih trgov lahko pride do dveh učinkov:

- splošen padec cen delnic, saj ljudje iščejo dodatno likvidnost in
- vrednost kapitala v sektorjih, ki jih je terorizem še posebej poškodoval, bo padla, medtem ko se bo vrednost lastniškega kapitala v sektorjih, ki bi lahko imeli koristi od terorizma (npr. tista podjetja, ki proizvajajo varnostne proizvode), povečala (Bird in drugi 2008, 263).

Cene delnic so potencialni pokazatelj ekonomske škode po terorizmu. Prav tako cene delnic odražajo pričakovane dobičke podjetja v prihodnosti in tudi verjetnost, da bi se dobički uresničili. Terorizem vpliva na oboje: pričakovani dobički so manjši, če varnostni ukrepi povečajo stroške proizvodnje in poslovanja; premija za tveganje je večja, če terorizem vodi do večje negotovosti glede obetov podjetja na trgu (Frey in drugi 2004, 13).

Da teroristični napadi močno vplivajo na dogajanje na borzi in da je borza eden najranljivejših sistemov, saj je neposredno povezana z zaupanjem ljudi, dokazuje primer 11. septembra 2001 (glej Tabelo 4.3). Neposredni vplivi takratnih terorističnih napadov so se na borzi pokazali predvsem na naslednje načine:

- skokovit padec vrednosti tečajev večine delnic;
- nekajdnevna prekinitev borznega trgovanja in
- zaznava povečanega poslovanja z delnicami letalskih družb pred in po terorističnih napadih (Ostić 2004, 23).

Tabela 4.3: Zmanjšanje premoženja trga delnic po 11. septembru 2001

Borza	Padec indeksa 21. septembra	Izguba tržnega kapitala
Newyorška borza	- 11,24 %	- 1,3 bilijona dolarjev
Nasdaq	- 16,05 %	- 407 milijard dolarjev
Amex	- 8,01 %	- 8,5 milijard dolarjev

Vir: Navarro in Spencer (2001, 22).

Ali je padec tržne vrednosti merilo stroškov? Po eni strani je lahko najboljši pokazatelj izgub lastnikov kapitala, ki je vezan na fizično škodo, pričakovano znižanje dobička podjetij, ki je povezano z makroekonomsko nestabilnostjo in z višjimi premijami tveganja, ki jih investitorji povezujejo z lastništvom kapitala. Vendar po drugi strani ne moremo legitimno dodajati izgubljenih prihodkov v letalstvu ali hotelirstvu k zmanjšanju tržne kapitalizacije dveh industrij, saj lahko pride do dvojnega upoštevanja stroškov, kar bi bilo pri vseh kalkulacijah napačno (Navarro in Spencer 2001, 23).

Pomemben element pri ocenjevanju posledic za finančne trge so tudi mediji. Mediji so tisti, ki prvi poročajo o napadu in ravno poročanje medijev lahko negativno deluje na investitorje (pretirane in panične reakcije). Učinki terorističnih dejanj na občutljive finančne trge so zato lahko veliko večji, kot bi bilo glede na realne ekonomske posledice logično pričakovati. Hkrati postajajo finančni trgi zaradi izkušenj investitorjev s pretiranimi odzivi na pretekla teroristična dejanja in učinkovitih vladnih ukrepov, vse bolj odporni (Bešter 2012, 789). Ljudje imajo po terorističnem napadu nekakšen psihološki odpor in strah, kar kažejo tudi podatki za ZDA. Potrošniško zaupanje v ZDA je oktobra 2001 padlo na najnižjo raven v zadnjih sedmih letih, brezposelnost je narasla na 5,4 odstotka – ameriška ekonomija se je zares znašla v recesiji (Ostić 2004, 28).

Izguba možnosti zaslužka tistih, ki umrejo ali so poškodovani kot posledica terorističnega napada, stroški zamenjave ali popravila katere koli opreme ali infrastrukture so pomembni na osebni ali podjetni ravni, nikakor pa se ne morejo primerjati z dolgoročnimi ekonomskimi učinki, ki jih lahko pričakujemo – kot so npr. potencialne izgube pri realnem BDP-ju (Stinson 2007, 157).

4.2 DOLGOROČNI EKONOMSKI UČINKI

Naravno je, da bodo nekateri sektorji in industrije (turizem, potovanja, zabava) bolj pod vplivom terorizma kot druge. Kot prvi bodo občutili manj povpraševanja, saj bodo te aktivnosti zaznane kot (naj)bolj verjetne tarče terorizma (Bird in drugi 2008, 262; Meierrieks in Gries 2012, 92).

4.2.1 Gospodarska rast

Ocenjevati učinke terorizma na ekonomijo je lahko zelo zapleteno, saj ne vemo, kako bi se ekonomija razvijala, če ne bi bilo terorizma. Obstaja pogojno razmerje med gospodarsko rastjo in konfliktom (Blomberg in drugi 2004, 27). V povprečju terorizem znižuje gospodarsko rast na izrazit in statistično značilen način. Vendar pa je ta učinek bistveno manjši kot je učinek zunanjih vojn in notranjih konfliktov. Negativni učinek terorizma na gospodarsko rast je precej bolj značilen za razvijajoče se države kot pa za napredne ekonomije. Razmerje med terorizmom in gospodarsko rastjo je mogoče pripisati določenim učinkom v državi (Frey in drugi 2004, 17–18).

Gospodarsko rast bi lahko najbolj neposredno ogrozili povečani transakcijski stroški in neučinkovitosti, kot so: zamude pri transportu, natančnejši varnostni in carinski pregledi, povečani stroški zavarovanja, intenzivnejše obveščevalne dejavnosti in povečanje zalog zaradi zaznavanja povečanega tveganja nepravočasnih dobav. Te spremembe predstavljajo negativni šok na strani ponudbe oz. t. i. davek na terorizem¹⁴ (Navarro in Spencer 2001, 24). Primer, kakšni so bili stroški davka na terorizem v ZDA po napadu 11. septembra 2001, je podan v Tabeli 4.4.

¹⁴ »Davek na terorizem« je besedna zveza, ki opredeljuje ukrepe ZDA po napadu 11. septembra, da bi povečali varnost na letališčih v državi, a vsi ukrepi prinašajo visoke stroške (Navarro in Spencer 2001, 25).

Tabela 4.4: Mikroekonomski stroški davka na terorizem v \$

Mikroekonomski stroški davka na terorizem	
Policisti na letališčih	do 6 milijard \$/leto
Vladni prevzem varnosti na letališčih	1 milijarda \$/leto
Opremljanje letal s protiterorističnimi napravami	450 milijonov \$
Novi tehnološki popravki	2 milijardi \$/leto
Večje zamude na letališčih	8–32 milijard/leto
Skupaj (v prvem letu)	do 41 milijard \$

Vir: Navarro in Spencer (2001, 24).

Povečani transakcijski stroški in razmišljanje o povečani nevarnosti vnovičnih terorističnih dejanj negativno vplivajo na obseg trgovanja in tudi na obseg investicij. Povečane premije za tveganje pomenijo višje zahtevane stopnje donosa in zmanjšanje vrednosti premoženja. Zaradi povečanja transakcijskih stroškov lahko ljudje zamenjajo domače trge s tujimi, kar se posledično kaže v odklonu od globalizacije (IMF 2001, 18).

Terorizem povzroča tudi spremenjeno odzivanje zavarovalnic. Zavarovalnice se lahko odzovejo z zmanjševanjem zavarovalnih kritij, kar ravno tako negativno vpliva na obseg trgovine, investicij in posledično na gospodarsko rast. V preteklosti so se zavarovalniške premije sklepale brez izključevanja nevarnosti terorizma. Izgube zaradi terorizma so bile v preteklosti majhne, zato si tudi nihče ni predstavljal, koliko škode lahko ta povzroči in koliko bi jo morale zavarovalnice poplačati. »Poleg tega pa se je izkazalo, da zavarovalnice niti niso sposobne oceniti verjetnosti terorističnega ogrožanja varnosti, kar bi pomenilo običajno podlago za izračun premij« (Prezelj 2002, 66). V današnjem času pa so zavarovalnice glede sklepanja zavarovanj, ki bi vključevale tudi zavarovanje za primer terorizma, zelo previdne ali pa sploh ne krijejo več te nevarnosti. Področja, ki so veljala za visoko tvegana za teroristični napad, so zavarovalnice prenehale kriti, če pa so že bile prisiljene ponuditi kritje, je to vplivalo na ceno zavarovalniške premije, ki se je znatno povečala, vrednosti kritja pa so se zmanjšale. Tveganje za terorizem pri zavarovalnih premijah bi lahko predstavljajo dolgoročni davek za ekonomijo. Prav s tem namenom so v ZDA leta 2002 sprejeli Akt o

zavarovalniškem tveganju za terorizem (*Terrorism Risk Insurance Act – TRIA*), s katerim so želeli prerazporediti delitev tveganja med zavarovalnicami in vlado, ki se morajo skupaj ukvarjati s socialnimi in ekonomskimi posledicami terorizma (Kunreuther in Michel-Kerjan 2007, 39). Z napadom 11. septembra 2001 naj bi zavarovalniška industrija izgubila okoli 58 milijard dolarjev, kar je več kot ob kateri koli drugi nesreči, za katero so zavarovalnice nudile kritje (Enders in Sandler 2006, 205). Po 11. septembru so se stroški zavarovanja za ameriške letalske družbe povečali za 233 odstotkov (zadnje četrletje 2001 glede na isto obdobje 2000). Poleg tega se je zavarovalno kritje za teroristične napade npr. na letališčih zmanjšalo s 750 milijonov na samo 150 milijonov dolarjev (Kunreuther in Michel-Kerjan 2007, 38; Bird in drugi 2008, 263). Čeprav se je v teoriji mogoče zavarovati za primer terorističnega napada, nosijo sektorji, ki so zanj bolj dovzetni, največji delež stroškov. Potrošniki se želijo izogniti aktivnostim, kjer so izpostavljeni nesrečam ali celo smrti, racionalni investitorji pa bodo iskali zamenjave izven sektorjev, ki so nagnjeni k terorističnim napadom, da ne bi imeli nepotrebnih izgub. Potrošniki in investitorji se bodo umaknili iz tveganih aktivnosti, kar bo pomenilo dolgoročno prerazporeditev sredstev in bodo ostali sektorji dobili možnost za razširitev. Zaradi tega je tudi merjenje skupnih izgub zaradi terorizma malo težje, saj lahko izguba v enem sektorju pomeni pridobitev za drugi sektor (Enders in Sandler 2006, 208).

Kakšen je učinek terorizma na investicije? To bi bilo zelo pomembno ugotoviti, saj stopnja investicije vpliva na ekonomsko rast. Terorizem vpliva predvsem na investicije na področju netržnih kapitalnih dobrin in nestanovanjske gradnje, tako da se te znižajo, medtem ko investicije v stroje in opremo niso tako pod vplivom terorističnih dejanj. Stabilizacija politične situacije, ki sledi terorističnemu napadu, pripomore k večjemu investicijskemu povpraševanju in tako vodi do pospeševanja ekonomske rasti (Frey in drugi 2004, 12).

Terorizem je povezan z zmanjšanjem gospodarske rasti. Že najmanjša sprememba v stopnji rasti ima lahko bistven učinek na dolgoročne standarde življenja (Enders in Sandler 2006, 212; 222). Negativni učinek terorizma na rast je posledica preusmeritve gospodarske dejavnosti stran od izdatkov za investicije k izdatkom za vlado (Enders in Sandler 2006, 212). Vendar ne smemo pozabiti, da imajo lahko teroristični napadi za nekatere sektorje gospodarstva in gospodarsko rast celo pozitivne učinke. Kot pravi Bešter (2012, 793) »d/ejansko ima lahko teroristični napad z veliko materialno škodo – v primeru, da je večina zavarovanj oz. pozavarovanj sklenjena v tujini – celo pozitiven ekonomski učinek za prizadeto državo: povrnitev škode, povečanje povpraševanja po gradbenih storitvah in

podobno.« K temu lahko dodamo še informacijsko tehnologijo, obrambno, farmacevtsko in varnostno dejavnost (OECD Economic Outlook 2002, 121; Bird in drugi 2008, 263).

4.2.2 Tuje neposredne investicije

Večina držav je mnenja, da so tuje neposredne investicije (TNI) eden najpomembnejših kanalov za doseg gospodarske razvitosti (Kang in Lee 2007, 59). TNI so pomemben vir prihrankov za državo in če se te zmanjšajo, ima to negativen vpliv na ekonomsko rast in ekonomski stroški so znatni. Obstaja veliko število dejavnikov, ki motivirajo investitorje za odločitev, da investirajo v tujini in potencialni vlagatelji TNI morajo na koncu pretehtati lastno dojemanje pričakovanih donosov in vseh tveganj, ki bi lahko bili povezani s podjetjem.

Če terorizem prizadene tuja podjetja v državi, lahko povzroči, da se bodo investitorji umaknili iz financiranja deleža gospodarstva iz več razlogov.

- pridobivanje potrebnih sredstev za zaščito objektov pred potencialnimi terorističnimi napadi zvišuje obratovalne stroške;
- s preverjanjem varnosti, ki ga podjetje mora izvajati in zagotavljati, se pojavijo dodatni stroški zavarovanja;
- teroristična dejanja uničujejo infrastrukturo, kar povzroča poslovne prekinitve;
- povečujejo se stroški kadrovanja, saj osebje iz »domače« pisarne ne želi več delati v določeni regiji, ki je bolj podvržena terorizmu, in je zato potrebno najeti nove delavce (Enders in Sandler 2006, 220).

Terorizem vpliva na odločitev podjetij, kam bodo vlagala denar na tujem. Konflikti in teroristična dejanja ustvarjajo strah in gospodarsko negotovost ter predstavljajo vsaj na papirju jasno »zavoro« za investitorje. Teroristi so zmožni z lahkoto napasti in poškodovati tujelastniška podjetja in jim resno ogroziti njihovo dejavnost. Podjetja imajo na izbiro veliko držav, a celo blaga teroristična dejavnost zmanjša priliv tujega kapitala v državo. Povečano tveganje za terorizem je razlog za padec neto tujih neposrednih investicij za približno 5 odstotkov BDP-ja. Tukaj bi zopet veljalo pravilo, da se večje države z večjo ekonomijo lažje soočajo z učinki terorizma na TNI. Večje države črpajo tuje prilive kapital iz različnih virov, zato lažje prenesejo terorizem ne da bi se prilivi preusmerili in lažje obnovijo zaupanje v varnost v svoji državi (Agrawal 2011, 7; Frey in drugi 2004, 10–11; Powers in Choi 2012, 408; Enders in Sandler 2006, 220).

4.2.3 Trgovina

Obstaja negativna povezava med terorističnimi dejanji in obsegom trgovinskih tokov (Kang in Lee 2007, 58). Li in Schaub si na začetku raziskovanja postavita zanimivo vprašanje: Ali države, ki so bolj integrirane v globalno ekonomijo, občutijo več terorističnih incidentov znotraj svojih meja? V mesecih, ki so sledili septembru 2001, je veliko ljudi verjelo, da je ekonomska globalizacija prispevala k terorističnim napadom na ZDA. Strokovnjaki so dvomili o vitalnosti odprte globalne ekonomije, a odprtost gospodarstva do te mere, da podpira razvitost, lahko pomaga zmanjšati število terorističnih napadov (Li in Schaub 2004, 230; 254). Terorizem prizadene zunanjo trgovino na več načinov: zvišajo se stroški poslovanja zaradi splošnega povečanja negotovosti; povečajo se stroški transakcij zaradi drugačnih varnostnih ukrepov; obstaja tveganje za neposredno uničenje tržnega blaga; zmanjša se obseg mednarodnih transakcij (Frey in drugi 2004, 15; Enders in Sandler 2006, 219). Trgovina je lahko, zaradi teroristov, ogrožena na dva načina. Prvič: teroristi pogosto izkoriščajo mednarodne trgovinske mreže, da tržijo blago ali storitve, s katerimi pridejo do sredstev za izvajanje kriminalnih dejanj v prihodnje (Li in Schaub 2004, 235) in drugič: teroristični napadi negativno vplivajo na trgovinske tokove predvsem s povečevanjem zavarovalnih premij ter z zaostrovanjem varnostnih in drugih protiterorističnih ukrepov. Zaostreni carinski in varnostni ukrepi povečujejo transportne stroške, še posebej, če je čas pomemben dejavnik celotnih stroškov (Bešter 2012, 795–6). Gospodarska razvitost države in promoviranje gospodarskega napredka skozi trgovino zmanjšujeta možnost terorističnega napada na državo (Li in Schaub 2004, 232). Medtem ko starejše študije podatkov kažejo na močne učinke terorističnih napadov na obseg trgovine, lahko vseeno trdimo, da novejša študije kažejo na povečano odpornost trgovine na teroristične napade in bistveno manjše ter kratkotrajnejše negativne učinke. Torej velja tudi za partnerje v mednarodni trgovini, da se na morebitne teroristične napade odzivajo vse bolj zmerno in racionalno (Bešter 2012, 795–6).

4.2.4 Turizem

Turisti so postali pogosta tarča teroristov v zadnjih letih, kar se odraža tudi v poročanju medijev. »Teroristični napadi in povečana nevarnost novih terorističnih napadov prek mehanizma zaupanja potrošnikov vplivata na manjšo porabo v turizmu in z njim neposredno povezanih dejavnosti, kot so letalstvo, hotelirstvo in gostinstvo. Države in regije, kjer je relativni pomen turizma večji, so zato v terorističnih napadih še posebej prizadete« (Bešter

2012, 796).¹⁵ Terorizem sistematično vpliva na izbiro turistov, kam bodo potovali in zato dolgoročno negativno vpliva na gostujočo državo.

Učinki terorizma na turizem se lahko med državami in skozi čas zelo razlikujejo zaradi razlik med strukturo turistične industrije in terorističnih dejanj. Ekonomske učinke terorizma na turizem lahko razdelimo v dve skupini: substitucijski učinki in učinki okužbe. Pri substitucijskih učinkih se turisti rajši odločijo za drugo državo kot pa za državo, ki je bila tarča terorističnega napada. Pri učinkih okužbe¹⁶ pa se ta strah turistov pred ponovnim napadom razširi tudi v druge, po navadi sosednje države in potem tudi te niso deležne dobičkov zaradi turizma. Še vedno pa obstaja vprašanje, če so odzivi turistov na grožnjo s terorizmom racionalni. Turisti vse prevečkrat ocenjujejo slabosti izida najslabšega scenarija, ki si ga lahko zamislijo, vse premalokrat pa se osredotočijo na verjetnost, da se bo ta zgodil (Bešter 2012, 796; Öcal in Yildirim 2010, 487; Frey in drugi 2004, 6–10; Enders in Sandler 2006, 217).

Po pregledu dolgoročnih in kratkoročnih učinkov terorizma na ekonomijo bi lahko rekla, da gredo neposredni stroški napadov velikokrat v neverjetne razsežnosti, a so še vedno zasenčeni s strani posrednih stroškov. Prav tako trajajo začetni učinki terorizma na ekonomijo najdlje eno četrletje. Učinki na izvoz in investicije naj bi bili trikrat večji kot pa tisti na BDP, čeprav so sektorski učinki precej večji kot pa celotni učinek (Enders in Sandler 2006, 205; 214). Prav končni ekonomski stroški, ki jih prinese tragedija pa jasno pokažejo, kako uspešno se ustvarjalci politik soočajo z novimi izzivi. Lahko tvegajo in premalo investirajo v sredstva, ki so sicer nematerialna, a stroškovno zelo obsežna in pripomorejo k povečani varnosti. Morajo pa se soočiti s potencialno višjo nestanovitnostjo poslovnega cikla, ki lahko zmanjša potencial za ekonomsko rast države (Navarro in Spencer 2001, 31). Tudi verjetnost terorizma je močno povezana z močjo poslovnega cikla v demokratičnih državah z visokimi prihodki. Prav tako se te države manj pogosteje soočajo z obdobji brez terorizma (Blomberg in drugi 2004, 27). V nadaljevanju bom preučila, kako so se ZDA spopadle z ekonomskimi učinki terorizma.

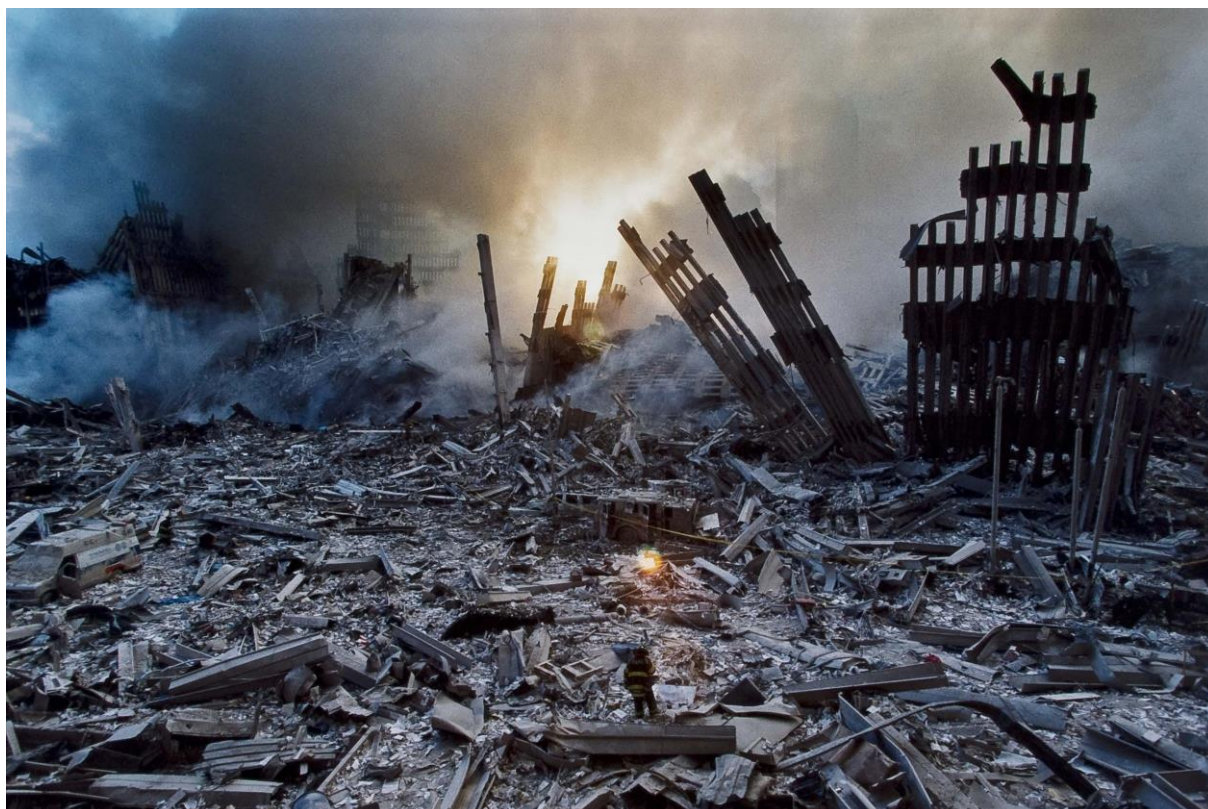
¹⁵ Ocenjena izguba prihodkov od turizma zaradi terorizma v Evropi je 16,145 milijard dolarjev (Frey in drugi 2004, 6–10).

¹⁶ Angl. spill over.

5 SPOPAD Z EKONOMSKIMI UČINKI TERORIZMA V ZDA

Terorizem se je po 11. septembru 2001 spremenil (Enders in Sandler 2005, 259). Čeprav teroristični napad 11. septembra ni bil prvi napad na ZDA, je masovno uničenje, ki ga je povzročil, napovedalo, da bo za sabo pustilo večje posledice in negotovosti kot kateri koli napad prej. Čeprav se je kratkoročni makroekonomski učinek razpršil, so napadi in odgovor nanj imeli določene dolgoročne posledice. »Kompleksne posledice septembrskega terorističnega napada je tako bolj ali manj moč opaziti v razsežnostih gospodarskega, vojaškega, političnega, kriminalnega, okoljskega, zdravstvenega, kulturnega, identitetnega in informacijskega ogrožanja varnosti. V nekaterih razsežnostih je prišlo do stopnjevanja ogrožanj zgolj na lokalni ravni, medtem ko je v drugih prišlo do stopnjevanja na nacionalni ali celo mednarodni ravni« (Prezelj 2002, 64). Poleg tega je treba upoštevati, da predstavlja morebitna nadaljnja teroristična grožnja še naprej velik strah.

Slika 5.1: Uničenje po terorističnem napadu v ZDA

Vir: Stadlander (2014).

Napad na ZDA 11. septembra 2001 je povzročil večjo škodo kot kateri koli drug teroristični napad v zgodovini (glej Tabelo 5.2). Škoda na infrastrukturi in opremi naj bi znašala 16,2

milijard dolarjev. Stroški čiščenja naj bi znašali do 10 milijard dolarjev. Kot rezultat prekinitve dela, odpuščanj in dvodnevnega delnega izpada dela, so plače zaposlenih v zasebnem sektorju padle za 3,3 milijarde dolarjev. To izgubo so delno nadomestili dobički plač zaposlenih v državni in lokalni upravi za 0,8 milijard dolarjev (predvsem policistov in gasilcev). Poleg izgube fizičnega kapitala je bil uničen tudi človeški kapital. In kot že omenjeno je ceno človeškega življenja težko določiti, a nekateri so to vseeno storili. Navarro in Spencer (2001) sta ocenila, da je vrednost človeškega življenja 6,67 milijonov dolarjev. In če to upoštevamo, znaša ekonomska vrednost približno 3.000 ubitih ljudi v napadu 11. septembra 20 milijard dolarjev. Če še upoštevamo, da je bil BDP Združenih držav Amerike v letu 2001 skoraj 10 bilijonov, je neposredna izguba 48,7 milijard dolarjev predstavljala 0,5 odstotka skupne letne proizvodnje (Enders in Sandler 2006, 204–5).

Skupno je zaradi posledic terorističnega napada 11. septembra 2001 umrlo 6.000 ljudi. Na ugrabljenih letalih je umrlo 266 ljudi, v napadu na Pentagon 125 ljudi, sicer pa so potrdili 5.000 mrtvih ali pogrešanih (Navarro in Spencer 2001, 19). Po drugih ocenah pa je v napadu 11. septembra 2001 umrlo ali bilo huje poškodovanih več kot 3.000 ljudi (glej Tabelo 5.1).

Tabela 5.1: Število mrtvih ali huje ranjenih v napadu 11. septembra 2001

	Število mrtvih	Število huje ranjenih	Skupaj
Civilisti	2.551	215	2.766
Reševalci	425	35	460
Skupaj	2.976	250	3.226

Vir: Dixon in Stern (2004, 16).

»Teroristični napadi 11. septembra 2001 so ubili preko 3.000 ljudi iz več kot 90 držav in poškodovali okoli 2.250 ostalih. Napadi so povzročili škodo, ki jo trenutno ocenjujejo na skoraj 80 milijard dolarjev /.../. Od tega so bile zavarovane izgube povezane s poškodovano lastnino in prekinjenim poslom, ocenjene na 22,1 milijard dolarjev« (Kunreuther in Michel-Kerjan 2007, 38). Po izračunih Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – OECD) je bila ocena uničenja stvarnega premoženja za zasebna podjetja 14 milijard dolarjev, za državna podjetja 1,5 milijarde dolarjev in za zvezno vlado 0,7 milijarde dolarjev. Reševanje, čiščenje in podobne

izgube pa so bile ocenjene na najmanj 11 milijard dolarjev. Blizu 200.000 službenih položajev je bilo uničenih ali premeščenih, predvsem iz New York-a (OECD Economic Outlook 2002, 119).

Tabela 5.2: Materialna škoda terorističnega napada na ZDA 11. septembra 2001 v \$

Materialna škoda	
Večje stavbe	
Uničene stavbe v kompleksu WTC	3 do 4,5 milijarde \$
Škoda v Pentagonu	od 250 milijonov do 1 milijarde \$
Čiščenje ruševin	1,3 milijarde \$
Letalstvo	
Štiri uničena potniška letala	385 milijonov \$
Javna dela in infrastruktura	
Gasilska, reševalna in policijska vozila	35 milijonov \$
Infrastruktura (ceste, kanalizacija, komunalni vodi in podzemna železnica)	2 milijardi \$
Premoženje podjetij	
Pisarniška in računalniška oprema	3,2 milijardi \$
Skupaj	10 do 13 milijard \$

Vir: Navarro in Spencer (2001, 19).

»Septembrska teroristična napada sta v trenutku povzročila /povečanje kazalcev gospodarske ogroženosti/ na nacionalni in pozneje še na globalni ravni. Gospodarska recesija, ki se je v ZDA napovedovala pred 11. septembrom, je izbruhnila praktično v trenutku po napadu« (Prezelj 2002, 64). Rast letnega BDP ZDA je v prvem letu po napadu nekoliko padla, za 0,3 odstotka. Po nekaterih ocenah je rast BDP-ja v tretji in četrti četrtini leta 2001 padla med 0,5 in 0,7 odstotka, kar ima tako posledice za ZDA kot za globalno ekonomijo (glej Tabelo 5.3).¹⁷ Po napadu je prišlo do izgubljene proizvodnje. Dvodnevni delni izpad dela in s tem povezana izguba produktivnosti naj bi državo stala 35 milijard dolarjev. Skupna izguba proizvodnje je bila 47 milijard dolarjev. Najmanj 145.000 delavcev je bilo začasno odpuščenih, vsaj za 30 dni ali več, ker ni bilo pogojev za delo. Stopnja nezaposlenosti se je povečala za eno odstotno točko v četrtletju po 11. septembru. Najbolj prizadeti sektorji po 11. septembru so bili oglaševanje, letalstvo, zavarovalništvo, hotelirstvo/turizem. Padeč prihodkov od oglaševanja

¹⁷ Teroristični napad 11. septembra 2001 je imel posledice tudi za preostali svet. Zmanjšana gospodarska rast v državah v razvoju je prisilila 10 milijonov ljudi v revščino in ogrozila izvajanje programov za boj proti otroškim boleznim in podhranjenosti (World Bank 2001).

je bil okoli 5 milijard dolarjev. Globalna kriza je nastala tudi v letalskem prevozništvu zaradi odpovedanih letov in zaprtja zračnega prostora nad ZDA za štiri dni. Letalska industrija je doživela padec cen potniških vozovnic za 1,5 milijarde dolarjev in 20 odstotkov zmanjšanja povpraševanja, kar se prelevi v izgubo skoraj 20 milijard dolarjev prispevka te industrije na bruto domačem proizvodu na letni ravni. Povpraševanje v letalstvu je zaradi strahu pred letenjem padlo za 30 odstotkov, povečano varnostno pregledovanje potnikov na letališčih pa je zmanjšalo povpraševanje za 7,4 odstotke. Nejasno ostaja, kdaj naj bi povpraševanje zopet nadaljevalo svojo rast, vse pa je odvisno od izboljšane letalske varnosti. Podobno zmanjšanje povpraševanja je doživela tudi industrija hotelirstva in turizma, ki je utrpela izgubo prihodkov za 5,5 milijard dolarjev. Vendar ne smemo pozabiti na takojšnjo izgubo 700 milijonov dolarjev štiri dni po napadu. Napovedane izgube za prihodnost industrije se gibljejo med 3 in 11 milijardami dolarjev. Prizadete so bile tudi investicije, saj je bila močno zmanjšana volja za investicijsko vlaganje (Stinson 2007, 157; Navarro in Spencer 2001, 26–7; Enders in Sandler 2006, 206; Prezelj 2002, 65).

Tabela 5.3: Napoved Svetovne banke glede rasti BDP po terorističnem napadu 11. septembra 2001 (letna sprememba v odstotkih)

		Napoved rasti pred 11. septembrom		Napoved rasti po 11. septembru	
Leto	2000	2001	2002	2001	2002
Razvite države	3,4	1,1	2,2	0,9	1–1,5
Države v razvoju	5,5	2,9	2,9	2,8	3,5–3,8

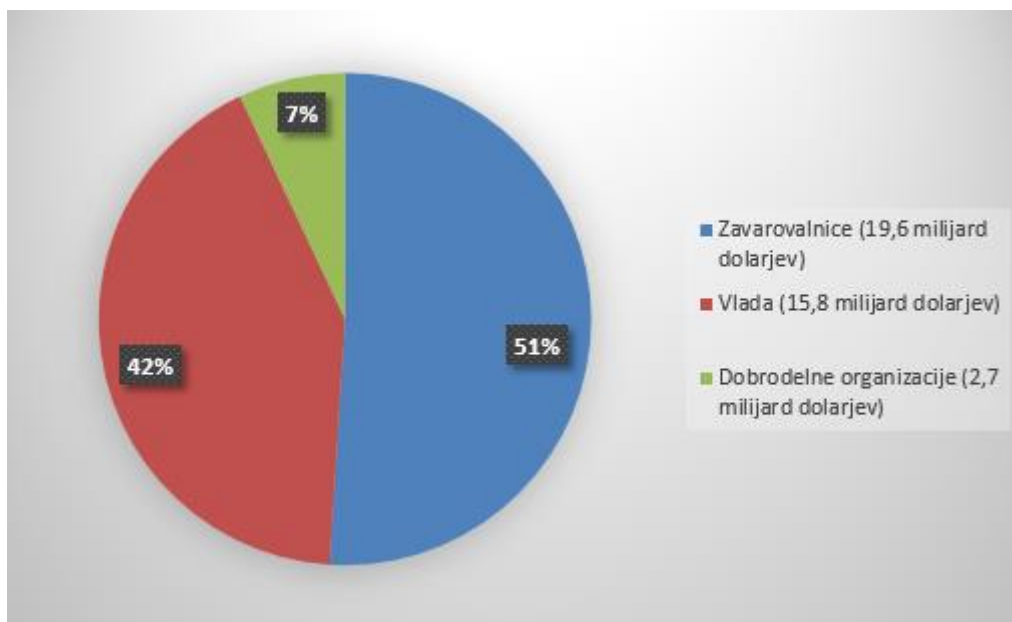
Vir: Prezelj (2002, 66).

Napad je imel učinke tudi na finančne trge. Cene delnic po napadu so padle nekje za 11,24 odstotka, 16,05 odstotka in nekje za 8,10 odstotka.¹⁸ Skupna tržna vrednost teh padcev naj bi znašala kar 1,7 bilijonov dolarjev, vendar je treba biti pri teh ocenjevanjih previden, saj ni znano, kolikšen upada cen delnic je bil trajen in kolikšen le začasen zaradi odziva na povečanje tržne negotovosti (Enders in Sandler 2006, 206). V prvi uri po napadu je bil najbolj viden padec indeksa Dow Jones, ki se je znižal za 7,07 odstotka na raven pod 9.000 točk, mejo, ki je ni dosegel vse od obstoja tega indeksa (Prezelj 2002, 65).

¹⁸ Pod mejo 2.000 točk je padel celo slovenski delniški indeks (Prezelj 2002, 65).

V ZDA so se odzvali tudi z ustanovitvijo sklada. Odškodninski sklad za žrtve 11. septembra je bil ustanovljen po napadu v ZDA, da bi nudili finančno pomoč žrtvam napada in da bi se na enem mestu reševalo potencialne tožbe glede odgovornosti. Cilj sklada je bil nuditi alternativno rešitev za odškodnine posameznikom, ki so bili poškodovani ali ubiti v napadu, ne da bi iskali krivca. Posamezniki so dobili odškodnino tako za ekonomske kot tudi neekonomske izgube. Neekonomske izgube, kot so bolečina in trpljenje, so znašale 250.000 dolarjev za vsako pokojno žrtev plus dodatnih 100.000 za žrtvinega zakonca. Nekateri so za smrt posameznika dobili več kot drugi (odškodnine so se gibale med 250.000 in 7,1 milijona dolarjev za posameznika), saj so odškodnine »delili« glede na oceno, kolikšna bi bila vrednost prihodnjih finančnih donosov žrtve. Povprečna vsota odškodnin, ki je bila izplačana 7.407 družinam umrlih, znaša 2.082.128 dolarjev. Sklad je tudi poravnal odškodnine za 2.682 posameznikov, ki so se poškodovali (med 500.000 in 8,6 milijonov dolarjev). Skupni znesek, ki je bil izplačan žrtvam in poškodovanim v napadu 11. septembra, vključno z izplačili zavarovalnic in dobrodelnih organizacij, znaša 38,1 milijard dolarjev (Enders in Sandler 2006, 207) (glej Graf 5.1).

Graf 5.1: Razporeditev izplačil žrtvam 11. septembra 2001

Vir: Dixon in Stern (2004).

Navarro in Spencer (2001, 31) sta ocenila škodo po napadu 11. septembra 2001 na 100 milijard dolarjev, če štejemo vrednost izgubljenih življenj¹⁹, materialno škodo in izgubljeno produktivnost blaga in storitev.

Najbolj kritične odločitve po terorističnem napadu so tiste, ki se nanašajo na celotno ekonomijo; to so zlasti vladne fiskalne in monetarne politike ter potencialna nestabilnost na svetovnih energetske trgi (Navarro in Spencer 2001, 17). Škoda, ki jo povzroči terorizem, je lahko velikokrat podcenjena. Odločevalci bi morali manj denarja nameniti ukvarjanju s terorizmom ter usmeriti svojo energijo in sredstva k doseganju ciljev, ki sploh ne bi privedli do terorističnega dejanja v neki državi (Frey in drugi 2004, 18). Pa vendar se je 11. september v ZDA zgodil in končni učinek terorističnega napada je bil odvisen od političnih odločitev – narava vojaškega odziva, načini za povečanje domače varnosti, kakor tudi sredstva, ki so se porabila za odškodnino družinam, industriji in poškodovanim krajem (Navarro in Spencer 2001, 17). Odločen odgovor politike takoj po napadu je igral zelo pomembno vlogo pri ublažitvi kratkoročnega negativnega ekonomskega vpliva. Ob tem so se razkrile pomembne implikacije na štirih področjih (OECD Economic Outlook 2012, 117–9):

- Po napadu je krizni management odigral ključno vlogo pri ohranjanju zaupanja in zaščiti finančnega sistema. V tem pogledu so bile bistvene odločitve, sprejete s strani ameriške centralne banke. Pomemben nauk te krize je bil, da se v primeru sprejemanja hitrih odločitev (v okolju, v katerem prevladujejo velika negotovost in nepopolne informacije) prioriteta nameni likvidnosti. Finančna podpora kateremukoli sektorju ali industriji bi se morala osredotočiti na kratkoročna posojila ali poročstva in ne na subvencije ali druge tovrstne proračunske oblike.
- Zavarovalna panoga se je na napade odzvala s povišanjem svojih premij, krčenjem kritja tveganj in s pozivi vladi, naj krije tveganja, ki so prevelika za zasebni sektor. Tveganja, povezana s terorizmom, je težko oceniti, ne nazadnje zaradi možnosti, da se številni katastrofalni dogodki pojavijo hkrati (povezano tveganje). Iniciative zasebnega sektorja za zagotavljanje zavarovanja za tovrstna tveganja naraščajo. Zaradi tega so bile vzpostavljene nekatere nove oblike zavarovanja. Vladni posegi morajo biti previdni ter omejeni v času in obsegu. Tveganja terorizma postavljajo posebne izzive,

¹⁹ Ekonomski strošek za žrtve terorizma po 11. septembru znaša okoli 40 milijard dolarjev (Navarro in Spencer 2001, 20).

ki ne morejo v celoti biti naslovljeni na zasebni sektor in ki bi lahko zahtevali mednarodno akcijo.

- Prekinitve v transportnem sistemu, ki so sledile napadom, so ilustrirale pomembnost odprtih meja za dnevno poslovanje podjetij. Sistem »just-in-time« dobavnih verig, zlasti v industriji, je odvisen od visoke stopnje učinkovitosti prečkanja meja. Številni poostreni mejni nadzori po septembrskih napadih so bili vidni v dolgih čakalnih dobah, kar je prekinilo poslovanje proizvodnih podjetij. Mejne nadzor so sicer sčasoma omilili, vendar takšna »prepustnost« predstavlja grožnjo varnosti. Poskusi, da bi uvedli vsestranske nadzore meja, bi lahko imeli dolgotrajne škodljive posledice za ekonomsko rast. V industriji so ocenili, da bi predlagani varnostni ukrepi lahko privedli do znatnega padca v mednarodni menjavi, zlasti negativno bi učinkovali na odprtost, produktivnost in srednjeročno rast outputa. Torej je bilo potrebno najti pravo razmerje med učinkovitostjo in varnostjo na mejah, najbolje v dogovoru s trgovinskimi partnerji in na nediskriminatornih temeljih.
- Za boj proti terorizmu se je znatno povečala javna poraba za varnost in vojaške operacije v ZDA, v nekoliko manjšem obsegu pa tudi v ostalih državah članicah OECD. Tudi v zasebnem sektorju se je vzpostavil podoben trend za zagotavljanje varnosti prostorov, zaposlenih in informacij. To bi v prihodnosti lahko zvišalo stroške kapitala, povišalo plače in preusmerilo aktivnosti raziskav in razvoja k vojaškim projektom. Javna finančna podpora strateškim industrijam (npr. letalski) in zaščitniški ukrepi bi lahko prav tako preoblikovali konkurenco in znižali rast produktivnosti.

Makroekonomski šok po napadu 11. septembra 2001, ki se kaže v izgubljeni produktivnosti, zmanjšanju zaupanja potrošnikov, dramatičnemu zmanjšanju investicij v podjetja, upadanju trga delnic, je ZDA pahnil v globoko recesijo. Prav tako je bilo kot posledica napada za en dan prekinjeno trgovanje z obveznicam, trgovanje z delnicami se ni nadaljevalo do 17. septembra, napad je povzročil uničenje fizične infrastrukture trga, komunikacija in računalniški sistemi so bili poškodovani, zaradi česar je nastala potreba po večji likvidnosti. Država se je takoj odzvala: omejila je stopnje sredstev skladov in banke spodbujala, naj si denar sposojajo pri za to posebej ustanovljenem »okencu za popust«, od koder so dobili denar neposredno iz državnih rezerv. Tudi fiskalna politika je odigrala pomembno vlogo – kongres je odobril porabo 40 milijard dolarjev dodatnih sredstev. Poraba tega denarja je služila kot olajšava po napadu, pa tudi kot neposredna spodbuda za povpraševanje. Dober odgovor politike, ko pride do terorizma, lahko ublaži posledice. Vlada se je pri tem pravilno odzvala,

ko je sprejela mnogo ukrepov, da bi okrepila ekspanzivno fiskalno politiko – reševanje letališč, pomoč mestu New York in povečana sredstva za obrambo. Takšen krizni menedžment je imel izredno vlogo pri obnavljanju zaupanja potrošnikov in poslovanja ter je omejil makroekonomske posledice, ki bi bile lahko še mnogo hujše od realnih (Navarro in Spencer 2001, 31; Enders in Sandler 2006, 209–211; 223).

»Pol leta po napadu na ZDA se je zdelo, da so neposredni ekonomski učinki večinoma izginili. Zaupanje se je povrnilo, potrošnja je pokazala več prožnosti od pričakovane, predvsem zahvaljujoč odločnemu odgovoru politike in zasebnega sektorja. /.../ Intenziven odgovor s strani odločevalcev po terorističnem napadu je zelo pomemben, saj lahko tako zamejijo ali celo preprečijo kratkoročne negativne ekonomske učinke. Prav tako morajo biti srednjeročne in dolgoročne politike, ki so ciljno usmerjene k preprečevanju groženj terorizma, oblikovane ustrezno« (OECD Economic Outlook 2012, 117).

Mehanizmi, s katerimi je mogoče nadzirati in omejevati negativne posledice terorističnih napadov, niso le tipično ekonomski, ampak segajo tudi na področje vpliva medijev in politike na javno mnenje oziroma poslovno klimo ter s tem posredno na ravnanje potrošnikov in poslovnih akterjev, kar ima v končni fazi tudi merljive ekonomske učinke (Bešter 2012, 799). Ekonomisti in politiki so mnenja, da gospodarstvo ZDA ne doživi toliko učinkov terorizma kot ga prikazujejo mediji. To dejstvo opravičujejo z dovolj raznolikimi gospodarskimi dejavnostmi ZDA za odpravo učinka napada, tako da se gospodarska aktivnost preusmeri v neprizadete sektorje. Vendar ne moremo enakega argumenta uporabiti za manjša gospodarstva, kjer terorizem pritiska na gospodarsko rast in razvoj. Prav tako je glavni cilj teroristov ustvarjanje strahu pred terorističnimi napadi in prav strah lahko vodi do višjih premij v dejavnostih, ki so bolj ogrožene za terorizem. V manjših gospodarstvih pa se ne ponuja toliko možnosti za raznolikost in s tem omejevanje tveganja za terorizem (Enders in Sandler 2006, 208–9).

Ne glede na to ali so grožnje naravne vrste ali pa jih spodbudi človek, vlada ne more zaščititi ljudi pred večjimi grožnjami. In prav tega ni želel po 11. septembru priznati nihče izmed politikov. Ljudje se moramo zavarovati sami in tako prispevati h krepitvi splošne odpornosti na nesreče. Ljudje se učijo iz izkušenj, ki so jih pridobili v nesrečah, in ukrepi, ki jih izvajamo za en tip nesreče, se lahko prav tako uporabljajo pri drugih nesrečah. Lahko upamo, da se bo

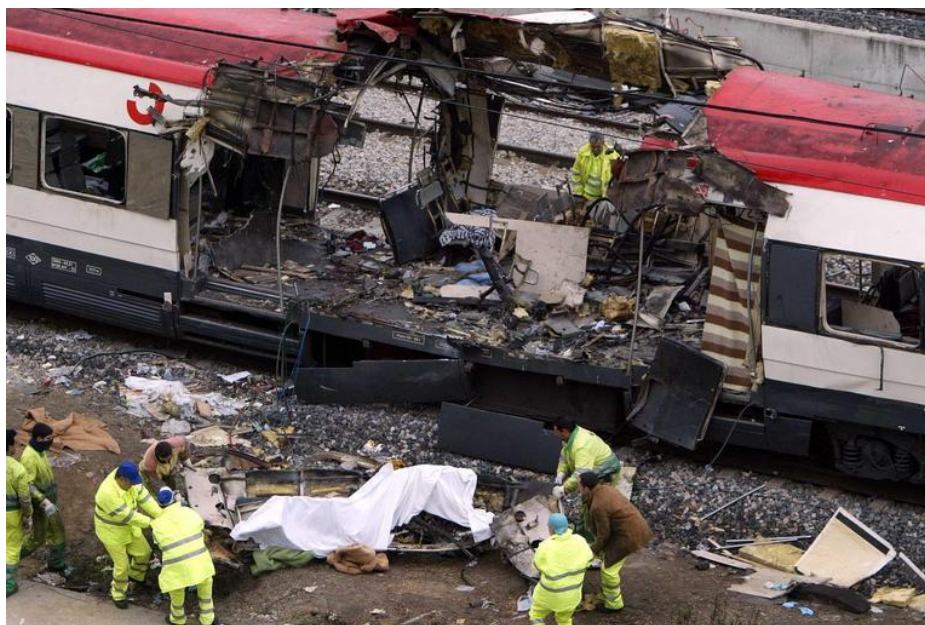
odpornost na nesreče skozi čas povečala in tako se bo povečala tudi odpornost držav na takšne in drugačne »nesreče« – tudi terorizem (Rose in drugi 2007, 309).

6 TERORISTIČNI NAPAD V MADRIDU 2004

6.1 O NAPADU

Zgolj nekaj let po napadu v ZDA je prišlo do terorističnega napada v glavnem mestu Španije – lahko bi rekli, da se je zgodil evropski 11. september. Simbolika napada v Madridu po napadu v ZDA je vidna na več področjih: za oba napada je bila kriva Al Kaida (Španija je bila napadena, ker naj bi bila ena izmed stebrov v »križarski zvezi«)²⁰ – tako kot napad v ZDA se je tudi napad v Madridu zgodil enajstega v mesecu – natančno dve leti in pol ali 911 dni po napadu v ZDA; moški, ki je pomagal pri organizaciji napada v Madridu, je načrtoval tudi napad na ZDA leta 2001 (Torkar 2005, 233; MMC RTV Slovenija 2004a). Španija ni bila neizkušena glede terorističnih napadov, saj se je že večkrat srečala s terorističnimi napadi baskovske separatistične organizacije ETA, kateri so na začetku pripisali tudi ta napad, a se je izkazalo, da ETA tokrat ni imela pri tem ničesar. Napad na različnih krajih v Madridu, ki se ga je prijel tudi ime 11-M, je bil najhujši teroristični napad v zgodovini Španije (Torkar 2005, 229).

Slika 6.1: Uničenje po 11-M

Vir: Žužek (2016).

²⁰ Evropska veja teroristične organizacije Al Kaida je priznala krivdo – za napad so se odločili, ker so španski vojaki sodelovali v Afganistanu in Iraku (MMC RTV Slovenija 2004).

»Teroristični napad v Madridu 11. marca 2004 je bil izveden zjutraj, ko je največja gneča, saj ljudje odhajajo v službo ali šolo. Bombe, ki so bile nameščene v nahrbtnikih in torbah, so eksplodirale na železniških vlakih na progi (Linea de Cercanias) Corredor del Hanares C-1, ki povezuje zahodne dele predmestja s središčem Madrida. Na tej progi, ki ima 14 postaj, dnevno s 335 vlaki potuje okoli 200.000 potnikov. V trinajstih nastavljenih bombah je bilo več kot 100 kg razstreliva, ki je bilo aktivirano z mobilnimi telefoni. Napad je bil izveden na železniških postajah Atocha, Santa Eugenia, El Pozo in Tellez oziroma v njihovi bližini. Napad je zahteval 191 smrtnih žrtev, ranjenih pa je bilo več kot 1500 ljudi. Bombe, nastavljene v torbah in nahrbtnikih, so bile z mobilnimi telefoni aktivirane na daljavo« (Torkar 2005, 230). Število smrtnih žrtev po posameznih postajah se je razlikovalo glede na to, ali se je vlak premikal ali ne, ali so bila vrata odprta ali zaprta ... (glej Tabelo 6.1).

Tabela 6.1: Obseg terorističnega napada in žrtve

Železniška postaja	Ura eksplozije	Število eksplozij	Število bomb	Število mrtvih	Število ranjenih
Atocha ²¹	7:39	3	4	29	176
Santa Eugenia	7:42	1	1	17	52
Calle Tellez	7:39	4	4	65	200
El Pozo	7:41	2	4	67	200

Vir: Torkar (2005, 230).

»Reševalci so bili ob prihodu na kraje nesreče soočeni z grozotnimi posledicami eksplozij. Trupla so ležala v vagonih, po peronih, tirih in celo na strehah bližnjih stavb. Ranjeni so klicali na pomoč, nekateri so dezorientirano tavalili po kraju nesreče. Prvo reševanje je bilo poleg strašnih posledic stresno tudi zaradi strahu pred novimi eksplozijami. Obseg tega terorističnega napada je bil največji v zgodovini Španije« (Torkar 2005, 230).

²¹ »Atocha je glavna madridska avtobusna in železniška postaja, kjer se križajo vse najpomembnejše avtobusne in železniške linije iz vse Španije, tja se pripeljejo vlaki, ki ljudi v Madrid vozijo iz predmestij, pod zemljo pa je tudi postaja metroja. Fluktuacija ljudi na postaji je, sploh v jutranjih in poznih popoldanskih urah, ogromna, na kar so takrat računali tudi teroristi« (Tomovič 2007).

6.2 POLITIČNA SITUACIJA

Naj še malo pojasnim politično situacijo v času terorističnega napada v Španiji. Grozoviti napad v Madridu se je zgodil na četrtek, na nedeljo pa so imeli Španci predvidene parlamentarne volitve. Takratni premier Jose Maria Aznar je pojasnil, da bodo volitve potekale nemoteno in tako so se tudi odvile (MMC RTV Slovenija 2004e). V predvolilni kampanji sta boj za oblast bili Socialistična stranka (PSOE) in Ljudska stranka (PP). PSOE je na volitvah zmagala in novi premier je postal Jose Luiz Rodriguez Zapatero (Tomovič 2008). Zapatero je presenetljivo premagal nasprotnike, tudi zaradi terorističnega napada, saj je Ljudska stranka predolgo obtoževala baskovsko separatistično organizacijo ETA za napad 11. marca, čeprav ni imela nobenih dokazov in je omenjena organizacija stalno zavračala krivdo in vpletenost. Predvolilna kampanja novega premierja je bila osredotočena predvsem na nestrinjanje z vladno podporo politiki ZDA in špansko navzočnost v Iraku (MMC RTV Slovenija 2004h). Zato je bil eden izmed prvih ukrepov Zapatera, ko je prišel na oblast, umik španske vojske iz Iraka. Proces umika se je res začel aprila 2004, kljub nekaterim negotovanjem. Ameriška vlada je to odločitev sprejela z obžalovanjem. Odločitev naj bi bila skrb vzbujajoča in bi lahko k podobnemu dejanju spodbudila tudi druge države, ki so še imele svoje vojaške sile v Iraku. V Španiji pa so Zapateru očitali, da je klonil pod pritiski teroristov in storil točno to, kar so nasilneži načrtovali in zaradi česar je bil teroristični napad sploh izveden (MMC RTV Slovenija 2004d).

6.3 PREISKAVA IN SOJENJE

Po prvotnem šoku, se je začela preiskava terorističnega napada. Španska policija je 13. marca v povezavi s terorističnim napadom v Madridu aretirala pet moških – tri Maročane in dva Indijca (MMC RTV Slovenija 2004b). Obtožili so jih, da so prav oni tisti, ki so napadalcem priskrbeli detonator – mobilni telefon. Preiskava terorističnega napada v Madridu 2004 je potekala v dveh smereh: odkrivali so, kdo je vodja organizacije in kako so osumljenci povezani z Al Kaido. Po preiskovanjih so španske oblasti sporočile, da je glavni osumljenec za madridske bombne napade maroška islamistična organizacija (MMC RTV Slovenija 2004i). Kasneje je policija tudi pripravila enega izmed Maročanov, ki je član španske celice Al Kaida in ki ga povezujejo tudi z napadi, ki so jih teroristi izvedli na ZDA 11. septembra 2001 (MMC RTV Slovenija 2004č). Oblasti so dolgo časa zbirale dokaze in pisale obtožnice, hkrati pa si prizadevale za aretacije osumljencev, ki so se razkropili po Evropi. 19. marca 2004 je sodišče sestavilo prvo obtožnico, ki je tri osumljene obtožilo umora 190 ljudi in pripadnost

teroristični organizaciji (MMC RTV Slovenija 2004f). Oblasti pa so poleg že prijetih osumljencev iskale še najmanj 20 ljudi iz Maroka, ki naj bi bili člani skrajne islamske organizacije Islamske brigade Maroka (GICM) (MMC RTV Slovenija 2004g). Po treh mesecih intenzivnega dela preiskovalcev in skupne akcije s še nekaterimi državami so 8. junija 2004 v Milanu prijeli Maročana Rabe Osman Sajed Ahmeda, znanega tudi pod vzdevkom Egipčan Mohamed, ki naj bi bil snovalec napadov v Madridu (MMC RTV Slovenija 2004c). Do konca preiskave so spisali obtožnice 29 ljudem, med katerimi je bilo največ Maročanov. Februarja 2007 se je sojenje 29 osumljencem lahko začelo (MMC RTV Slovenija 2016). Vsi obtoženi so krivdo za najhujši teroristični napad v Španiji zavrnil. Sojenje je potekalo pod najstrožjimi varnostnimi ukrepi od februarja do julija 2007 pred tričlanskim senatom in s pričanjem več kot 300 ljudi (MMC RTV Slovenija 2007a). Obsodba je bila znana novembra: trije napadalci so bili obsojeni na tisoče let zaporja za sodelovanje pri napadih, 18 jih je bilo obsojenih na krajše zaporne kazni, sedem napadalcev pa je bilo oproščenih – med njimi tudi domnevni organizator napadov, Mohamed Egipčan. Rezultat sojenja ni bil po godu sorodnikom žrtev, a vseeno je premier Zapatero pojasnil, da je potrebno odločitev sodišča spoštovati in da je bilo tako pravici zadoščeno (MMC RTV Slovenija 2007b).

6.4 POSLEDICE

Prva posledica so zagotovo smrtne žrtve in ranjeni. (glej Tabelo 6.1) Navarro in Spencer (2001) sta ocenila, da je vrednost človeškega življenja 6,67 milijonov dolarjev in glede na to, da je v napadu 11-M umrlo 191 ljudi, znaša ekonomska vrednost ubitih ljudi 1.273,97 milijard dolarjev.

Naslednja vidna posledica je uničena infrastruktura – železniška infrastruktura, vlaki, stavbe. Bombe so eksplodirale na štirih vlakih in poškodovale tri lokomotive in pet vagonov treh modelov vlaka 446 in še dodatna 2 vagona v modelu vlaka 450. Po nekaterih ocenah, ki sem jih našla, je škoda zaradi poškodovanih vlakov 3.782.000 evrov, po statističnih podatkih pa so španske železnice v letu 2004 investirale v železniški vozni park 910 milijonov evrov, izdatki za lastno infrastrukturo pa so znašali 985 milijonov evrov. Zaradi posledic napada 11-M je bilo poškodovanih 114 stavb in v povprečju so za obnovo ene stavbe namenili 11.136 evrov, tako da je ekonomska vrednost poškodovanih stavb 1.269.504 evrov (Eurostat 2016; Buesa in drugi 2006, 19).

Kmalu po napadu so se v središču Madrida začele demonstracije v znak podpore svojcem žrtev pa tudi kot dokaz, da se ljudje ne bojijo teroristov. Na demonstracijah 12. marca se je zbralo okoli pol milijona ljudi. Še nekaj dni po 11-M so bila v znak protesta proti napadom organizirana velika zborovanja, na katerih se je zbralo več kot 2,3 milijona ljudi (Torkar 2005, 233). Buesa in drugi (2006, 22–3) so izračunali, da so te demonstracije državo stale 57.365.450 evrov, saj je bila med zbranimi 954.500 delovno aktivnih, ki so tako izgubili delovne ure.

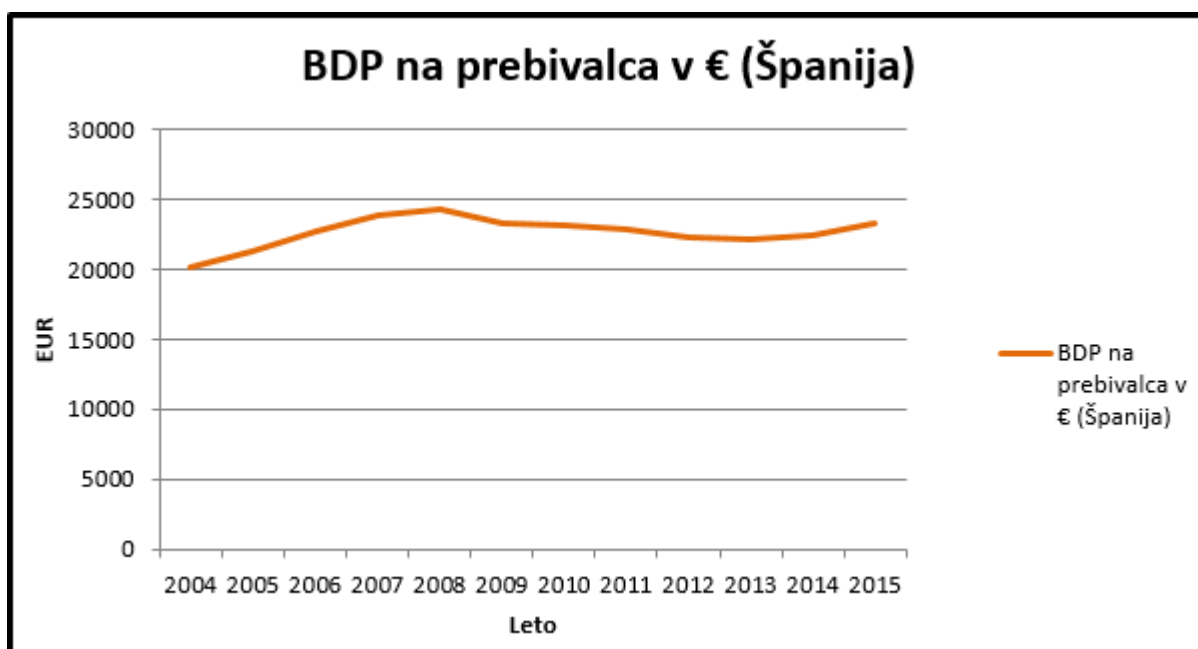
Po pregledu takojšnjih posledic pa sem se osredotočila na dolgoročne posledice, ki bi jih napad lahko imel za Španijo. Španija je država, ki ima 46,5 milijona prebivalcev, njen BDP na prebivalca pa je v letu 2015 znašal 23.300 evrov. V letu 2004, ko se je zgodil 11-M, je bila ta številka 20.100 evrov. Podatkov za leto 2003 nisem našla, da bi lahko primerjala za nazaj, lahko pa opazim, da se je BDP na prebivalca do leta 2008 stalno višal, po tem letu je padel, sedaj pa spet raste in je na podobni stopnji kot pred letom 2008 (glej Tabelo 6.2 in Graf 6.1).

Tabela 6.2: BDP na prebivalca v €

LETO	ŠPANIJA
2004	20.100
2005	21.300
2006	22.700
2007	23.900
2008	24.300
2009	23.300
2010	23.200
2011	22.900
2012	22.300
2013	22.100
2014	22.400
2015	23.300

Vir: Eurostat (2016).

Graf 6.1: BDP na prebivalca v €

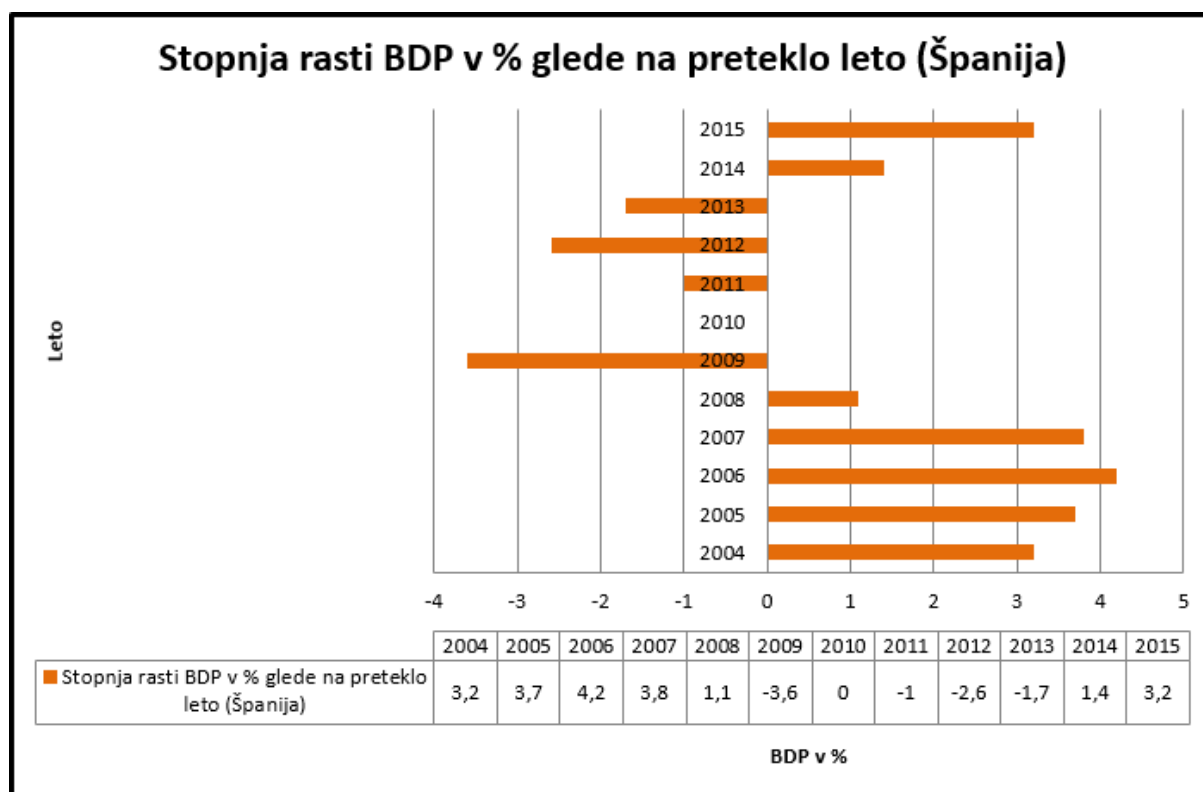
Dober pokazatelj stanja v državi je tudi stopnja rasti BDP. Za Španijo so podatki po letih vidni v Tabeli 6.3. Pričakovala sem, da bo stopnja rasti za leto 2005 negativna ali vsaj manj izrazita kot pa v letu 2004. Vendar je glede na podatke stopnja BDP rasla in ni bila tako dovzeta za posledice terorističnega napada 11-M.

Tabela 6.3: Stopnja rasti BDP v % glede na preteklo leto

LETO	ŠPANIJA
2004	3,2
2005	3,7
2006	4,2
2007	3,8
2008	1,1
2009	-3,6
2010	0
2011	-1
2012	-2,6
2013	-1,7
2014	1,4
2015	3,2

Vir: Eurostat (2016).

Graf 6.2: Stopnja rasti BDP v % glede na preteklo leto

Zelo pomembna posledica terorističnega napada je tudi psihološko počutje preživelih ljudi. Ljudje občutijo tesnobo, strah in se bojijo novih napadov. Zaradi teh občutkov se izogibajo določenih krajev in situacij in v Španiji so tako usodo doživele železnice. Popolna varnost pred terorističnimi napadi seveda ni mogoča in to nam je poleg ranljivosti sodobne družbe pokazal ta napad v Madridu (Torkar 2005, 233). »In čeprav se je prah okoli napada že polegel in je svet ob drugih grozotah nanj že pozabil, pa tega ne moremo trditi za Špance. Ti gredo še vedno vsako jutro na postajo s težkim srcem in strahom, da bi se kaj podobnega lahko ponovilo, spomin na žrtve pa živi v praktično vsakem prebivalcu španske prestolnice. Tudi španske oblasti na napad in žrtve ne bodo zlahka pozabile in vsako leto 11. marca pripravijo spominsko slovesnost, kjer se poklonijo žrtvam in njihovim svojcem. Ob tretji obletnici napadov so prav na postaji postavili spomenik, ki so ga poimenovali Modra praznina (Vacio Azul), kjer srh spreleti vsakega obiskovalca, saj skuša prikazati, kaj so čutile žrtve, njihovi svojci in prijatelji in tudi vsi drugi prebivalci mesta. Da se le ne bi ponovilo, odmeva na postaji in v srcih Madridčanov« (Tomovič 2007).

V Španiji se vsako leto z vlakom pelje okoli pol milijona ljudi (podrobne številke so vidne v Tabeli 6.4). Po 11-M ni videti, kakšnega večjega upada potnikov na letni ravni, zato sem se odločila, da pregledam še podatke za četrletja.

Tabela 6.4: Letni transport potnikov z železnico

Leto	Španija
2004	593.847
2005	615.685
2006	628.832
2007	620.421
2008	614.514
2009	578.265
2010	564.392
2011	579.440
2012	568.865
2013	563.602
2014	564.606
2015	568.699

Vir: Eurostat (2016).

Graf 6.3: Letni transport potnikov z železnico

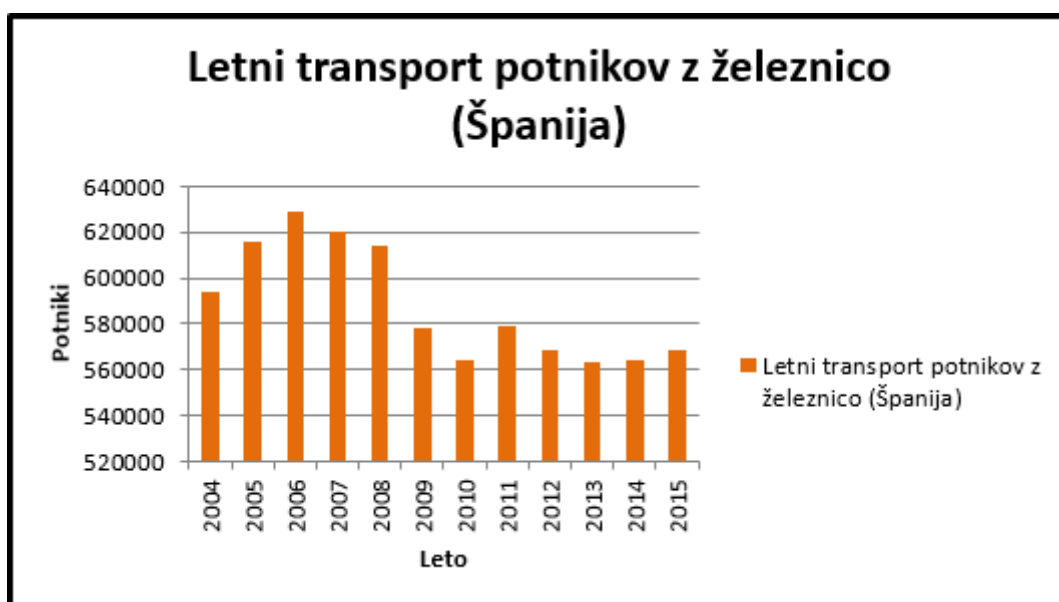
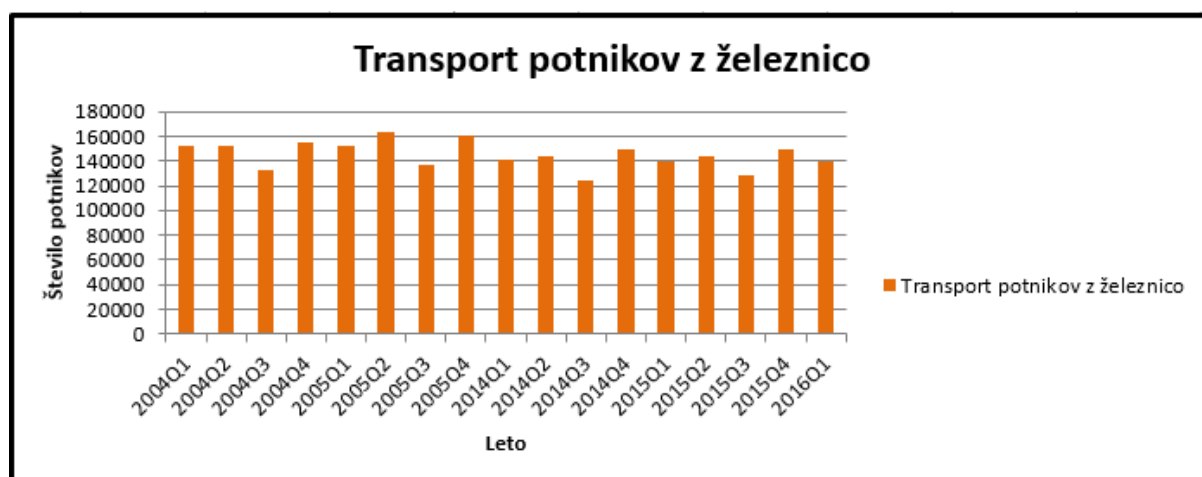

Tabela 6.5: Transport potnikov z železnico po četrletjih

Leto (razdeljeno na četrletja)	Transport potnikov z železnico
2004Q1	151.780
2004Q2	151.495
2004Q3	132.978
2004Q4	155.167
2005Q1	152.747
2005Q2	163.235
2005Q3	137.403
2005Q4	159.989
2014Q1	141.285
2014Q2	144.252
2014Q3	124.125
2014Q4	149.671
2015Q1	140.193
2015Q2	144.167
2015Q3	128.487
2015Q4	149.094
2016Q1	140.008

Vir: Eurostat (2016).

Graf 6.4: Transport potnikov z železnico po četrletjih

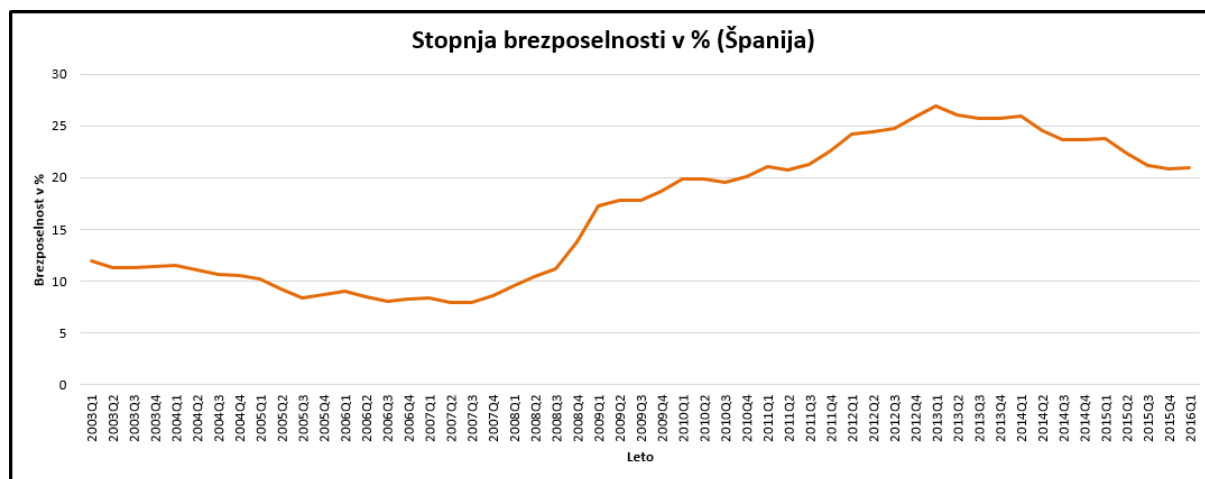

Pregled transporta potnikov z železnico po četrletjih sem razdelila na leta 2004, 2005, 2014, 2015 in 2016. Kakor je razvidno iz Tabele 6.5 in Grafa 6.3 se pri transportu potnikov z železnico pojavljajo stalna nihanja. Predvsem je manj potnikov v tretji četrtini vsakega navedenega leta, medtem ko je v prvih dveh četrtinah leta število potnikov največje. V letih 2004 in 2005 se tudi ne vidi specifičnega upada potnikov zaradi napada 11-M v četrletju, ko

se je zgodil napad, čeprav so uradne izjave španskih železnic, da so zaznali zmanjšanje števila potnikov – četrti dan po napadih je bil izpad 14-odstoten. Raven potnikov, ki potujejo z vlakom, se je vrnila na stopnjo pred napadom šele v sredini meseca maja 2004.²² Železnice so sporočile že 15. marca zjutraj, da potekajo železniške storitve kot pred napadom in da vsi vlaki vozijo po voznih redih (Torkar 2005, 232–3). Kaj pa je to pomenilo za gospodarstvo? Če upoštevamo, da se je v prvi četrtini leta 2004 z vlakom peljalo 151.780 ljudi in da je imelo prvo četrtletje leta 2004 91 dni, se je torej v enem dnevu z vlakom peljalo približno 1.668 ljudi. Po preverjanju cen vozovnic za različne destinacije po Španiji sem prišla do zaključka, da je povprečna cena vozovnice 86,30 evrov.²³ Tri dni pa železnice niso obratovala po voznih redih in zato je bil izpad potnikov v teh treh dneh ogromen (5.004 ljudi je moralo za svoj transport uporabiti druge načine javnega prevoza). Če upoštevamo približno ceno vozovnice in izpad potnikov za tri dni, lahko izračunam, da je bila škoda napada 11-M za španske železnice zaradi neobratovanja 431.845,20 evrov.

Poleg psihičnih težav se pojavljajo tudi druge nezaželene posledice za ljudi. Velikokrat se poveča brezposelnost, zato sem preverila tudi podatke za Španijo (glej Graf 6.5 in Tabela 6.6).

Graf 6.5: Stopnja brezposelnosti v Španiji

²² Je pa tudi res, da sama nisem našla podatkov za leto oz. četrtletja pred napadom.

²³ Cene sem preverila pri spletnem ponudniku Captain Trail. Preverila sem štiri destinacije: Madrid (Atocha) – Sevilla, Madrid (Atocha) – Barcelona, Madrid (Atocha) – Valencia in Madrid (Atocha) – Malaga.

Tabela 6.6: Stopnja brezposelnosti v Španiji v %

Leto (razdeljeno na četrtletja)	Španija
2003Q1	12
2003Q2	11,3
2003Q3	11,3
2003Q4	11,4
2004Q1	11,5
2004Q2	11,1
2004Q3	10,7
2004Q4	10,5
2005Q1	10,2
2005Q2	9,3
2005Q3	8,4
2005Q4	8,7
2006Q1	9
2006Q2	8,5
2006Q3	8,1
2006Q4	8,3
2007Q1	8,4
2007Q2	7,9
2007Q3	8
2007Q4	8,6
2008Q1	9,6
2008Q2	10,4
2008Q3	11,2
2008Q4	13,8
2009Q1	17,3
2009Q2	17,8
2009Q3	17,8
2009Q4	18,7
2010Q1	19,9
2010Q2	19,9
2010Q3	19,6
2010Q4	20,1
2011Q1	21,1
2011Q2	20,7
2011Q3	21,3
2011Q4	22,6
2012Q1	24,2
2012Q2	24,4
2012Q3	24,8
2012Q4	25,8
2013Q1	26,9
2013Q2	26,1
2013Q3	25,7
2013Q4	25,7
2014Q1	25,9
2014Q2	24,5
2014Q3	23,7
2014Q4	23,7
2015Q1	23,8
2015Q2	22,4
2015Q3	21,2
2015Q4	20,9
2016Q1	21

Vir: Eurostat (2016).

Glede na dane podatke lahko sklepam, da se stopnja brezposelnosti po napadu ni povišala, temveč se je celo znižala. Znižanje bi mogoče lahko pripisala temu, da je po napadu nastala potreba po nekaterih novih delovnih mestih zaradi čiščenja okolice napada, zdravstvene in psihične oskrbe poškodovancev in ostalih prizadetih ljudi, vendar uradnih potrditev za moje domneve nisem našla. Znane so samo številke, koliko ljudi je pomagalo po napadu: 70.000 zdravstvenega osebja, 291 reševalnih vozil, 200 gasilcev, 13 skupin psihologov, 500 prostovoljcev itd (Gutierrez de Ceballos in drugi 2005). Iz podatkov pa je razvidno, da se Španija že vse od leta 2008 spopada z eno najhujših stopenj brezposelnosti v Evropi.

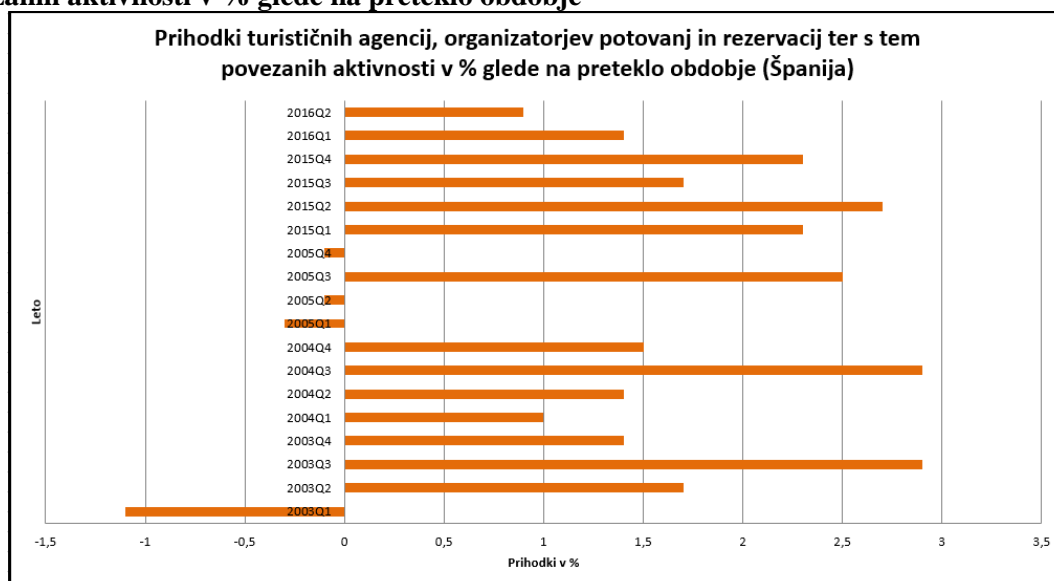
Teroristični napadi imajo vpliv na izbiro destinacije turistov. Tako je bilo tudi v primeru 11-M.

Tabela 6.7: Prihodki turističnih agencij, organizatorjev potovanj in rezervacij ter s tem povezanih aktivnosti v % glede na preteklo obdobje

Leto (razdeljeno na četrletja)	Španija
2003Q1	-1,1
2003Q2	1,7
2003Q3	2,9
2003Q4	1,4
2004Q1	1
2004Q2	1,4
2004Q3	2,9
2004Q4	1,5
2005Q1	-0,3
2005Q2	-0,1
2005Q3	2,5
2005Q4	-0,1
2015Q1	2,3
2015Q2	2,7
2015Q3	1,7
2015Q4	2,3
2016Q1	1,4
2016Q2	0,9

Vir: Eurostat (2016).

Graf 6.6: Prihodki turističnih agencij, organizatorjev potovanj in rezervacij ter s tem povezanih aktivnosti v % glede na preteklo obdobje

Pri prihodkih turističnih agencij, organizatorjev potovanj in rezervacij ter s tem povezanih aktivnosti se vidi znižanje prihodkov v letu 2005, kar bi lahko pripisali terorističnemu napadu v glavnem mestu Španije. V zadnjih dveh letih pa je jasno videti, da so prihodki turističnih delavcev skoraj na enaki ravni kot pred napadom 11-M (glej Tabelo 6.7 in Graf 6.6).

Ne glede na to, da sem pri prihodkih turističnih agencij opazila vpliv 11-M, tega ne morem reči za število nočitev v hotelih in ostalih turističnih namestitvah. Nočitve se niso zmanjšale ne meseca marca, aprila niti v mesecu maju. V celotnem letu 2004 so Španci zabeležili celo več nočitev v hotelih kot v letu 2003. Pri tem ekonomskih izgub za državo ne moremo računati.

Graf 6.7: Število nočitev v hotelih in ostalih turističnih namestitvah

Tabela 6.8: Število nočitev v hotelih in ostalih turističnih namestitvah

Leto (razdeljeno na mesece)	Španija
2003M01	15.787.113
2003M02	16.490.451
2003M03	20.739.875
2003M04	25.164.831
2003M05	28.583.779
2003M06	34.218.994
2003M07	47.117.718
2003M08	58.226.441
2003M09	36.670.459
2003M10	27.075.834
2003M11	17.052.917
2003M12	16.077.347
2003	343.205.759
2004M01	16.133.514
2004M02	17.824.705
2004M03	20.939.599
2004M04	24.883.766
2004M05	27.527.939
2004M06	33.352.939
2004M07	46.510.804
2004M08	58.019.610
2004M09	37.208.002
2004M10	28.472.433
2004M11	17.341.309
2004M12	16.835.107
2004	345.049.727
2005M01	16.588.737
2005M02	17.592.735
2005M03	23.030.810
2005M04	21.747.177
2005M05	29.096.474
2005M06	34.029.181
2005M07	49.255.516
2005M08	59.402.998
2005M09	38.734.688
2005M10	29.492.599
2005M11	18.348.800
2005M12	16.853.297
2005	354.173.012
2015M01	18.350.844
2015M02	19.580.030
2015M03	24.498.625
2015M04	30.418.005

2015M05	35.289.945
2015M06	42.564.712
2015M07	58.328.813
2015M08	68.264.938
2015M09	46.035.195
2015M10	36.088.409
2015M11	21.252.580
2015M12	20.786.993
2015	421.459.089
2016M01	19.864.852
2016M02	21.968.132
2016M03	29.729.354
2016M04	Ni podatka
2016M05	39.552.777
2016	111.115.115

Vir: Eurostat (2016)

Lahko pa izračunamo, koliko so državo stale odškodnine za žrtve napada 11-M. Država se je zaobljubila, da bo sorodnikom žrtev zagotavljala ustrezno odškodnino in zadoščenje (MMC RTV Slovenija 2007b). V Španiji obstajata dva odškodninska sistema: splošen in poseben sistem za pomoč žrtvam terorizma, po katerem so določeni zneski za plačilo odškodnine (glej Tabela 6.9).

Tabela 6.9: Določene odškodnine za žrtve terorizma v Španiji

Vrsta poškodbe	Vrednost v evrih ²⁴
Delna trajna nesposobnost za delo	36.060,73
Popolna trajna nesposobnost za delo	48.080,97
Absolutna trajna nesposobnost za delo:	96.161,94
Izredno huda invalidnost	390.657,87
Smrt	138.232,78

Vir: Priročnik 80/2004 (2004, 14).

Po tej tabeli bi za primere smrti po napadu 11. marca 2004 v Španiji država izplačala 26.402.460,98 milijonov evrov. Vendar sem v poročilih medijev našla podatek, da je vsaka družina, ki je v napadu izgubila svojce, prejela 900.000 evrov odškodnine (Tratnik 2014). Številka za takšno odškodnino je večja, saj jo je določilo sodišče, kar je tudi veljavno. Če torej upoštevamo znesek 900.000 evrov odškodnine za vsako družino, ki je izgubila v napadu svojce, je znesek, ki ga je država porabila za odškodnine, 171.900.000 evrov.

²⁴ V kolikor sodišče prizna višje odškodnine kot je določeno v tej tabeli, država plača upravičencem iz sodne odločbe razliko med zneski, ki jih je dodelilo sodišče.

Tabela 6.10: Stroški po napadu 11. marca 2004

6.5 ZAKLJUČEK IN OMEJITVE

Napad, ki se je v Madridu zgodil 11. marca 2004 je državo stal 3.399.936.799,20 evrov, oz. skoraj 3,4 milijarde evrov (glej Tabelo 6.10). V to oceno so vključeni tako stroški za izgubljena življenja, za popravilo železniških prog, nadomestilo uničenih vlakov, stroški obnove poškodovanih stavb, izgubljene delovne ure ter stroški izplačil družinam, ki so v napadu izgubile svojece.

Pri tem napadu je bilo večkrat poudarjeno dobro sodelovanje vključenih, predvsem gasilcev, zdravstva in policije. Predvsem zdravstveni delavci so delali zelo dobro: v pol ure po napadu je bilo pripravljenih 300 operacijskih sob, večina nujnih operacij je bila opravljenih do opoldne in pripravljen je bil seznam ranjenih v bolnišnicah, ki so sprejele ranjence. Španija je označila 11-M kot kompleksen napad nacionalnega problema, ki bi zahteval sodelovanje različnih služb in organizacij na državnem nivoju, a prav te omenjene institucije so občutile pomanjkanje sodelovanja in so menile, da bi to lahko izboljšali, če bi imeli že prej predpisana kakršnakoli navodila in postopke skupnega delovanja ob tako obsežnem terorističnem napadu (Torkar 2005, 231–2).

Glede na to, da je bil napad na Madrid večkrat oklican tudi za evropski 11. september, ne morem mimo primerjave med obema napadoma. Materialna škoda napada na ZDA 11. septembra 2001 je znašala med 10 do 13 milijard dolarjev (Navarro in Spencer 2001, 19), kar je ne glede na različne valute bistveno več kot pa 11-M, čeprav je v teh stroških pri ZDA zajeto tudi čiščenje ruševin, za kar pa jaz pri 11-M nisem našla podatka. Je pa bil napad na ZDA v vsakem primeru večji in bolj epski, saj je bilo večje število mrtvih in poškodovanih, pokazal pa je tudi na večjo nevarnost v sodobni družbi ter povzročil večji negativni ekonomski učinek kot pa napad 11. marca 2004 v Španiji.

Seveda je moja raziskava stroškov napada 11-M zgolj en vidik tega. Treba je priznati, da je raziskava narejena zgolj s pomočjo poročil in objav v medijih, zato ji seveda manjka kanček kredibilnosti in raziskovanja na terenu. Naj podam zgolj nekatere omejitve, s katerimi sem se srečala:

- Pri ekonomski vrednosti ubitih ljudi sem za vrednost enega ubitega človeka upoštevala vrednost, ki sta jo za človeško življenje postavila Navarro in Spencer za primer napada na ZDA 11. septembra, zato da bi napada lažje primerjala.
- Izdatki, ki zajemajo izdatke za železniški vozni park in lastno infrastrukturo železnic so bili v statistiki podani za celotno leto 2004, podatka za mesečno ali četrtno investiranje v ta dva sektorja pa nisem našla, zato je ta ocena mogoče malo previsoka. V letu 2004 nisem v medijih zaznala nobenega večjega popravila ali nakupa s strani železnic, zato lahko sklepam, da je bila ta vrednost obnove ali nakupa v večini namenjena posledicam napada 11-M.
- Vrednost obnove poškodovanih stavb in demonstracij po napadu sem povzela po drugih avtorjih, saj v medijih ni bilo toliko pozornosti namenjene uničenim stavbam ali stroškom demonstracij kot jo je bilo drugim posledicam.
- Vrednost, ki sem jo izračunala za neobratovanje železnic, je izračunana na podlagi: 1. treh neobratovalnih dni železnice, vendar bi bilo tu še potrebno upoštevati, da sta bila dva od treh dni sobota in nedelja, ko verjetno ni takšnega števila potnikov; in 2. da sem prišla do podatka za povprečno ceno vozovnice na podlagi štirih destinacij, do katerih lahko pridemo iz železniške postaje Atocha, medtem ko je teh destinacij v realnosti bistveno več in tudi cene vozovnic se lahko zelo razlikujejo glede na to, kdaj vozovnico rezerviramo ali kupimo.
- Glede izplačila odškodnin imajo v Španiji dobro razvito shemo, po kateri bi izplačila morala potekati, a lahko sodišča s svojimi odločbami te sheme povozijo in je na koncu

višina izplačanih odškodnin precej višja. To se je zgodilo tudi v tem primeru, tako da sem s pomočjo objav v medijih prišla do realne številke, koliko je posamezna družina dobila izplačila za umrlega.

- Zelo koristno bi bilo pogledati tudi ostale učinke napada 11-M (sprememba vodilne stranke na volitvah kmalu po napadu, zamenjava premiera, umik španskih vojakov iz Iraka zaradi napada v Madridu itd.), ki jih je imel na špansko ekonomijo.

7 SKLEP

V magistrskem delu sem se podrobno posvetila ekonomskim učinkom terorizma. Pregledala sem tako teoretične predpostavke in dela različnih avtorjev kot tudi odzive v praksi. Glede na teorijo lahko sklenem, da se je razprava v literaturi o terorizmu razvila predvsem po »slavnem« napadu na ZDA 11. septembra 2001. Skoraj vsa dela po tem datumu si vzamejo za primer ta napad in tudi na njegovi podlagi avtorji prikažejo svoje zaključke. Pa ne samo, da se je razprava o terorizmu razširila po letu 2001, šele takrat se je zares rodila tudi razprava o posledicah terorizma.

Poleg takojšnjih posledic terorističnih napadov, ki jih lahko vidimo na lastne oči, so tu še posredni učinki terorizma, ki so očem sicer skriti, a nič manj nevarni. Najhujša posledica terorizma so seveda izgubljena življenja, ki jih ne more povrniti nič na svetu. Takoj lahko vidimo tudi poškodovane stavbe, ceste in infrastrukturo. Kaj pa se po terorističnem napadu dogaja z ekonomijo? Ravno s tem vprašanjem sem se ukvarjala skozi celotno magistrsko delo. Najprej sem si zastavila vprašanje, koliko sploh stane terorizem in sem na podlagi študije primera tudi podala konkretne rezultati različnih študij. Potem sem raziskala razmerje med ekonomijo in terorizmom ter ugotovila, da terorizem zelo vpliva na ekonomijo. Glede na to ugotovitev sem razdelila ekonomske učinke terorizma na kratkoročne in dolgoročne. Med dolgoročne sem uvrstila gospodarsko rast, trgovino, tuje neposredne investicije in turizem, med kratkoročne pa premoženje in kratkoročno gospodarsko aktivnost ter finančne trge.

Napad 11. septembra 2001 se zdi kot prelomnica v razmišljanju o terorizmu. Teroristi so za tarčo izbrali ZDA – državo, ki so jo vsi imeli za obljubljeni, sanjsko, predvsem pa neranljivo in eno izmed varnejših na svetu. Ta percepcija se je po usodnem napadu sesula in ljudje so začeli ZDA dojemati drugače, prav tako pa tudi terorizem in posledice, ki jih lahko prizadenejo teroristični napadi. O omenjenem napadu so mediji poročali zelo dobro in ljudje smo lahko praktično v živo videli, kaj je Al Kaida naredila z ZDA. Skozi celotno magistrsko delo sem se pri vseh poglavjih opirala na konkretne rezultate učinkov napada na ZDA 11. septembra 2001. Poleg napada 11. septembra sem v magistrskem delu pregledala tudi ekonomske učinke napada na Madrid v Španiji, ki se je zgodil 11. marca 2004. Ta dva napada sta si v neki točki podobna – oba sta se zgodila enajstega v mesecu, za oba napada je odgovornost prevzela Al-Kaida, spet po drugi strani pa se razlikujeta tako glede na vrsto

napada, število smrtnih žrtev in ekonomske vidike, ki sta jih pustila za sabo. Definitivno je imel 11. september večji vpliv na svetovno gospodarstvo, a tudi vpliv 11-M ni zanemarljiv, saj je bil to eden izmed večjih in najbolj katastrofalnih terorističnih napadov v Evropi v tistem času. 11-M je poskrbel, da se je Evropa od blizu zavedla, kakšne posledice pusti terorizem. Vsi teroristični napadi, ki so se zgodilo do danes v Evropi, so se le stopnjevali od Madrida naprej.

Skozi poglobljeno praktično in teoretično raziskovanje sem prišla do naslednjih ugotovitev glede raziskovalnega vprašanja in hipotez.

- *Kakšne ekonomske učinke povzroči terorizem?* Ekonomski učinki, ki jih povzroči terorizem, so na prvi pogled astronomski. Stroški, ki nastanejo takoj po terorističnem napadu, se gibljejo v milijardah. Potrebna je takojšnja materialna obnova infrastrukture, da se lahko življenje ljudi vsaj približno začne spet ponovno »normalno« odvijati. Čeprav so materialni stroški ogromni, pa nič na svetu ne more povrniti izgube človeškega življenja, kar je najhujša posledica, ki jo povzroči terorizem. V ekonomskem smislu pa je izguba človeškega življenja bila ocenjena na neke vrednosti, ki se razlikujejo med organizacijami in državami, nekatere države tudi poskušajo »odplačati« odškodnine svojcem žrtev (ZDA so v ta namen ustanovile poseben sklad, Španija ima v ta namen razdeljene vrednosti po poškodbah).
- Učinki, ki jih terorizem zada finančnim trgov in lastniškemu premoženju, so zgolj kratkotrajni in nimajo velikega vpliva na (svetovno) ekonomijo oz. se ti vplivi poležejo v roku enega leta po terorističnem napadu. Deloma to lahko pripišemo »izkušnjam« trgov s podobnimi preteklimi dogodki (ko so se pretirano odzvali) in deloma bolj odzivnim in intenzivnim ukrepom držav. Še dandanes ni znana natančna številka, koliko denarja je »vzel« najbolj odmeven teroristični napad v zgodovini ZDA, a njegove posledice in učinki se občutijo še danes. Tudi napad v Madridu 2004 je bil označen za katastrofalnega, nekateri so ga poimenovali »evropski 11. september«, a tolikšnih učinkov na ekonomijo ni imel. Pri moji raziskavi nisem zaznala, da bi napad dolgoročno vplival na ekonomijo Španije (ni se zmanjšal BDP na prebivalca, ni upadla stopnja rasti BDP, napad ni vplival na povišanje stopnje nezaposlenosti, prav tako turizem ni utrpel tolikšnega upada turistov). Moja hipoteza je bila: *Najhujši ekonomski učinki, ki jih povzroči terorizem so dolgoročni ekonomski učinki terorizma* in glede na primer ZDA lahko svojo hipotezo potrdim, glede na primer 11-M pa svojo hipotezo ovržem. Iz tega lahko sklepam, da so dolgoročni

ekonomski učinki terorizma najhujši, a zgolj v primerih, ko ima država, v kateri se je zgodil teroristični napad, gospodarsko velik vpliv na svetovno ekonomijo in ko je obseg terorističnega napada (število smrtnih žrtev ...) dovolj velik.

- *Odločen odgovor politike, odločevalcev in ostalih institucij po terorističnem napadu igra pomembno vlogo pri ublažitvi ekonomskih učinkov in posledic terorizma.* Tudi to hipotezo lahko potrdim, saj je res, da igra pomembno vlogo po terorističnem napadu ravno država in pripadajoče institucije, ki lahko pripomorejo, da so posledice terorizma omejene in da učinki niso preveč razpršeni. To drži tudi za ekonomske posledice in učinke terorizma. Odziv države je bil dobro prikazan na primeru 11. septembra, pa tudi na primeru 11-M je bilo poudarjeno dobro sodelovanje vseh vključenih po napadu. Vseeno pa so si želeli večje kompatibilnosti in usklajenosti, ki bi jo lahko dosegli že pred napadom s skupnimi vajami, načrti in predpisi, kako sodelovati v primeru terorističnega napada. Država sama ne more postoriti vsega. Zagotovljeno mora biti sočasno delovanje vseh institucij (vladnih in nevladnih), pomembnih organizacij pa tudi posameznikov, ki se morajo skupaj truditi za varnost v državi, če pa pride do nevarnosti (terorizma), pa morajo prav tako stopiti skupaj in se uspešno obraniti posledic in učinkov.

Ekonomsko razumevanje terorističnih učinkov je lahko zelo koristno za prihodnost. Vmešavanje ekonomije v razumevanje terorizma je precejšnja novost med akademskimi razpravami, a zato prav nič manj pomembna. Kot razloženo v magistrskem delu je terorizem fenomen brez enotne definicije, zato ga je potrebno odkrivati skozi različne vede. Ekonomija mora biti ena izmed teh ved, saj lahko v prihodnosti pripomore k boljšemu odzivanju proti terorizmu. Teroristični učinki so si med sabo različni, a s tem ko jih pogledamo skozi oči ekonomistov, lahko vidimo ne samo neposredne grozovite posledice, temveč tudi posredne posledice, ki jih ima terorizem na ekonomijo. Obstaja kar nekaj ekonomskih modelov razumevanja terorističnih učinkov in ne glede na to, katerega izberemo, se lahko bolje pripravimo na prihodnost.

8 LITERATURA

1. Agrawal, Shivani. 2011. *The Impact of Terrorism on Foreign Direct Investment: Which Sectors are More Vulnerable?* CMC Senior Thesis Paper, Claremont McKenna College. Dostopno prek: http://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1184&context=cmc_theses (02. februar 2016).
2. Bešter, Janez. 2012. Ekonomski učinki terorizma. *Teorija in praksa* 49 (4–5): 785–802. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2012_4-5_bester.pdf (02. februar 2016).
3. Bird, Graham, S. Brock Blomberg in Gregory D. Hess. 2008. International Terrorism: Causes, Consequences and Cures. *The World Economy* 31 (2): 255–74. Dostopno prek: <http://ehis.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=28d6e020-d70f-458b-8960-aeca44019611@sessionmgr112&hid=106> (02. februar 2016).
4. Blomberg, Brock S., Gregory D. Hess in Akila Weerapana. 2004. An Economic Model of Terrorism. *Conflict Management and Peace Science* 21 (1): 17–21. Dostopno prek: <http://cmp.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/21/1/17.full.pdf+html> (17. februar 2016).
5. Buesa, Mikel, Aurelia Valino, Joost Heijs, Thomas Baumert in Javier Gonzalez Gomez. 2006. *The economic cost of March 11: Measuring the direct economic cost of the terrorist attack on March 11, 2004 in Madrid*. Dostopno prek: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546550701590677?journalCode=ftpv20> (19. avgust 2016).
6. Department of Justice. 2004. *9/11 victim compensation fund pays over 2,6 billion to date*. Dostopno prek: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2004/April/04_civ_207.htm (18. avgust 2016).
7. Dixon, Lloyd in Rachel Kaganoff Stern. 2004. *Compensation for Losses from the 9/11 Attacks*. Santa Monica: RAND Institute for Civil Justice. Dostopno prek: <http://www.rand.org/pubs/monographs/MG264.html> (18. avgust 2016).

8. Dolenc, Sašo. 2008. *S teorijo iger nad doping*. Dostopno prek: <http://www.kvarkadabra.net/2008/04/s-teorijo-iger-nad-doping/> (19. avgust 2016).
9. Enders, Walter in Todd Sandler. 2005. After 9/11: Is it all different now? *The Journal of Conflict Resolution* 49 (2): 259–77. Dostopno prek: https://www.jstor.org/stable/30045111?seq=1#page_scan_tab_contents (11. julij 2016).
10. ---. 2006. *The Political Economy of Terrorism*. New York: Cambridge.
11. Eurostat. 2016. *Data*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (18. avgust 2016).
12. Evropska komisija. 2006. *Navodilo za uporabo metodologije pri izdelavi analize stroškov in koristi*, delovni dokument 4. Dostopno prek: www.eu-skladi.si/kohezija-do-2013/ostalo/navodila-za.../CBA_26.11.2007.pdf (19. avgust 2016).
13. FBI. 2013. *Terrorism Definition*. Dostopno prek: <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism/terrorism-definition> (16. februar 2016).
14. Frey, S. Bruno, Simon Luechinger in Alois Stutzer. 2004. *Calculating tragedy: Assessing the costs of terrorism*. CESifo working paper št. 1341. Dostopno prek: www.CESifo.de (02. februar 2016).
15. Ganor, Boaz. 2008. *The counter-terrorism puzzle: a guide for decision makers*. London: New Brunswick.
16. Gutierrez de Ceballos, J Peral, F Turégano-Fuentes, D Perez-Diaz, M Sanz-Sanchez, C Martin-Llorente in JE Guerrero-Sanz. 2005. 11 March 2004: The terrorist bomb explosions in Madrid, Spain – an analysis of the logistics, injuries sustained and clinical management of casualties treated at the closest hospital. *Crit care* 9 (1): 104–111. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1065101/> (19. avgust 2016).

17. IMF. 2001. How Has September 11 Influenced the Global Economy. *World Economic Outlook*. Washington, D.C.: International Monetary Fund. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2001/03/pdf/chapter2.pdf> (02. februar 2016).
18. Kang, Sung Jin in Hong Shik Lee. 2007. Terrorism and FDI Flows: Cross-country Dynamic Panel Estimation. *Journal of Economic Theory and Econometrics* 18 (1): 57–77. Dostopno prek: http://www.apeaweb.org/confer/hito05/papers/kang_s.pdf (02. februar 2016).
19. Kunreuther, Howard in Erwann Michel-Kerjan. 2007. An empirical analysis of the Terrorism Risk Insurance Act (TRIA). V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 38–64. Cheltenham: Edward Elgar.
20. Laqueur, Walter. 2004. *No end to war: terrorism in the twenty-first century*. London: Continuum.
21. Lave, Lester B., Jay Apt, Alex Farrell in M. Granger Morgan. 2005. Increasing the security and reliability of the US electricity system. V *The Economic Impacts of Terrorist Attacks*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 57–69. Cheltenham: Edward Elgar.
22. ---. 2007. Worst-case electricity scenarios: the benefits and costs of prevention. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 257–72. Cheltenham: Edward Elgar.
23. Lavrič, Miran. 2007. Sodobne aplikacije teorije racionalne izbire na področju sociologije religije. *Družboslovne razprave* 23 (56): 39–55. Dostopno prek: <http://druzboslovne-razprave.org/stevilka/2007/56/> (19. avgust 2016).
24. Li, Quan in Drew Schaub. 2004. Economic Globalization and Transnational Terrorism: A Pooled Time-Series Analysis. *Journal of Conflict Resolution* 48 (2): 230–58. Dostopno prek: <http://jcr.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/48/2/230.full.pdf+html> (02. februar 2016).

25. Little, Richard G. 2007. Cost-effective strategies to address urban terrorism: a risk management approach. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 98–115. Cheltenham: Edward Elgar.
26. Meierrieks, Daniel in Thomas Gries. 2012. Causality between terrorism and economic growth. *Journal of Peace Research* 50 (1): 91–104. Dostopno prek: <http://jpr.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/50/1/91.full.pdf+html> (02. februar 2016).
27. MMC RTV Slovenija. 2004a. *Povezave med 11. 9. in Madridom*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/povezave-med-11-9-in-madridom/25823> (18. avgust 2016).
28. ---. 2004b. *Prijeli pet osumljencev*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/prijeli-pet-osumljencev/16663> (18. avgust 2016).
29. ---. 2004c. *Prijeli snovalca 11. marca*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/prijeli-snovalca-11-marca/19669> (18. avgust 2016).
30. ---. 2004č. *Priprli osumljenca za napade v Madridu*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/priprli-osumljenca-za-napade-v-madridu/16718> (18. avgust 2016).
31. ---. 2004d. *Proces umika španskih sil se je začel*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/proces-umika-spanskih-sil-se-je-zacel/17907> (18. avgust 2016).
32. ---. 2004e. *Španija: iskanje krivca*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/spanija-iskanje-krivca/16621> (18. avgust 2016).
33. ---. 2004f. *Španija: sestavili prvo obtožnico*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/spanija-sestavili-prvo-obtoznico/16884> (18. avgust 2016).
34. ---. 2004g. *Španija vztraja pri umiku iz Iraka*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/spanija-vztraja-pri-umiku-iz-iraka/16791> (18. avgust 2016).
35. ---. 2004h. *Španija: Zapatero za umik vojakov iz Iraka*. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/svet/spanija-zapatero-za-umik-vojakov-iz-iraka/16709> (18. avgust 2016).

36. ---. 2004i. *Za madridskimi napadi Maročani?* Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/za-madridskimi-napadi-marocani/17281> (18. avgust 2016).
37. ---. 2007a. *Madridski napadalci čakajo sodbo.* Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/madridski-napadalci-cakajo-sodbo/73183> (18. avgust 2016).
38. ---. 2007b. *Sodba ni prinesla zadoščenja za napade.* Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/sodba-ni-prinesla-zadoscenja-za-napade/78541> (18. avgust 2016).
39. ---. 2016. *Svet – Zgodbe.* Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/zgodbe/svet/terroristicni-napad-v-madridu/61> (18. avgust 2016).
40. National Safety Council. 2016. *About NSC.* Dostopno prek: <http://www.nsc.org/connect/pages/about-nsc.aspx?var=mnd> (18. avgust 2016).
41. Navarro, Peter in Aron Spencer. 2001. September 11, 2001: Assessing the Costs of Terrorism. *The Milken Institute Review* 4: 16–32. Dostopno prek: <http://www.unz.org/Pub/MilkenInstituteRev-2001q4-00016> (25. februar 2016).
42. Öcal, Nadir in Jülide Yildirim. 2010. Regional effects of terrorism on economic growth in Turkey: A geographically weighted regression approach. *Journal of Peace Research* 47 (4): 477–89. Dostopno prek: <http://jpr.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/47/4/477.full.pdf+html> (02. februar 2016).
43. OECD Economic Outlook. 2002. *Economic consequences of terrorism.* Dostopno prek: <http://www.oecd.org/eco/outlook/1935314.pdf> (02. februar 2016).
44. OSCE. 2007. *Countering Terrorism, Protecting Human Rights. A Manual.* Varšava: Office for Democratic Institutions and Human Rights. Dostopno prek: <http://www.osce.org/odihr/29103> (18. februar 2016).
45. Ostić, Branka. 2004. *Vpliv terorizma na svetovno gospodarstvo.* Diplomsko delo. Univerza v Mariboru: Ekonomsko-poslovna fakulteta Maribor.

46. Parkinson, Larry. 2007. Balancing freedom and security after 9/11: risk management at the National Park Service. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 126–41. Cheltenham: Edward Elgar.
47. Portal BOS. 2016. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (16. februar 2016).
48. Powers, Matthew in Seung-Whan Choi. 2012. Does transnational terrorism reduce foreign direct investment? Business-related versus non-business-related terrorism. *Journal of Peace Research* 49 (3): 407–22. Dostopno prek: <http://jpr.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/49/3/407.full> (18. februar 2016).
49. Prezelj, Iztok. 2002. Kompleksno ogrožanje varnosti in nastajanje kompleksnih kriz (analiza primera terorističnih napadov na svetovni trgovinski center v New Yorku in Pentagon). V *Nacionalna in mednarodna varnost*, ur. Marjan Malešič, 59–76. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://knjigarna.fdv.si/knjige/politologija/politicni-procesi-in-institucije/i_212_nacionalna-in-mednarodna-varnost (18. avgust 2016).
50. ---. 2006. Teroristično ogrožanje nacionalne varnosti Republike Slovenije. *Ujma* 20: 177–81. Dostopno prek: http://www.sos112.si/slo/page.php?src=/ujma/article_2006.html (18. avgust 2016).
51. Priročnik 80/2004. 2004. *Odškodnina žrtvam kaznivih dejanj – Španija*. Dostopno prek: https://www.google.si/search?q=priro%C4%8Dnik+%C5%A1panija&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gws_rd=cr&ei=a7G-V4avIcPTUayNI5gI (19. avgust 2016).
52. RAND. 2016. *About*. Dostopno prek: <http://www.rand.org/about/vision.html> (22. februar 2016).
53. Rose, Adam. 2005. Analyzing terrorist threats to economy: a computable general equilibrium approach. V *Economic Impacts of Terrorist Attacks*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 196–217. Cheltenham: Edward Elgar.

54. ---, Gbadebo Oladosu in Shu-Yi Liao. 2007. Regional economic impacts of a terrorist attack on the water system of Los Angeles: a computable general disequilibrium analysis. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 291–316. Cheltenham: Edward Elgar.
55. Sandler, Todd in Walter Enders. 2002. *An economic perspective on transnational terrorism*. Dostopno prek: https://www.google.si/search?q=enders+sandler+definiton+terrorism&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=ZgbDVowuzPtq9byfwAE#q=An+economic+perspective+on+transnational+terrorism (16. februar 2016)
56. ---. 2005. Transnational terrorism: an economic analysis. V *Economic Impacts of Terrorist Attacks*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 11–34. Cheltenham: Edward Elgar.
57. Sinai, Joshua. 2008. How to Define Terrorism. *Perspectives on Terrorism* 2 (4). Dostopno prek: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/33/html> (16. februar 2016).
58. Schmid, Alex P. 2012. The Revised Academic Consensus Definition of Terrorism. *Perspectives on Terrorism* 6 (2). Dostopno prek: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/schmid-terrorism-definition/html> (18. februar 2016).
59. Stadlander, Jason P. 2014. *Then and Now: How 9/11 Changed the United States 13 Years Later*. Dostopno prek: http://www.huffingtonpost.com/jason-p-stadlander/then-and-now-how-911-changed-the-united-states-13-years-later_b_5765106.html (18. avgust 2016).
60. Stinson, Thomas F. 2007. The national economic impacts of a food terrorism event: initial estimates of indirect costs. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 145–58. Cheltenham: Edward Elgar.
61. Svet Evropske unije. 2002. *Okvirni sklep Sveta o boju proti terorizmu*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002F0475> (18. februar 2016).

62. Tomovič, Brina. 2007. 11. marec Atocho zaznamoval za vedno. *MMC RTV Slovenija*, 25. avgust. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/tureavanture/evropa/11-marec-atocho-zaznamova-l-za-vedno/200528> (18. avgust 2016).
63. ---. 2008. Grozi predvolilni Španiji nov teroristični napad? *MMC RTV Slovenija*, 4. marec. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/grozi-predvolilni-spaniji-nov-terroristicni-napad/84154> (18. avgust 2016).
64. Torkar, Domen. 2005. Reševalne dejavnosti ob terorističnem napadu 11. 3. 2004 v Madridu. *Ujma* 19: 229–33. Dostopno prek: http://www.sos112.si/slo/page.php?src=/ujma/article_2005.html (18. avgust 2016).
65. Tratnik, Ksenja. 2014. Deset let po napadu je spomin na 11-M za Špance še vedno zelo boleč. *MMC RTV Slovenija*, 11 marec. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/deset-let-po-napadu-je-spomin-na-11-m-za-spance-se-vedno-zelo-bolec/331787> (19. avgust 2016).
66. Ule, Aljaž. 2006. Eksperimentalna ekonomija in teorija iger. *Posnetek predavanja*, 21. november. Dostopno prek: <http://www.kvarkadabra.net/2006/11/predavanje-ule-teorija-iger/> (19. avgust 2016).
67. US Department of State. 2008. *Country Reports on Terrorism 2007*. Dostopno prek: <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2007/index.htm> (16. februar 2016).
68. Varnostni svet. 2004. *Resolucija 1566*, S/RES/1566/2004. Dostopno prek: <http://www.cfr.org/international-organizations-and-alliances/un-security-council-resolution-1566-terrorism/p11223> (18. februar 2016).
69. Werzit. 2016. *Intel – Terrorism Definitions*. Dostopno prek: <http://werzit.com/intel/terrorism/definitions/> (16. februar 2016).
70. World Bank. 2001. *Poverty To Rise in Wake Of Terrorist Attacks in US: Millions more people condemned to poverty in 2002*. Dostopno prek: <https://business-humanrights.org/en/poverty-to-rise-in-wake-of-terrorist-attacks-in-us-millions-more-people-condemned-to-poverty-in-2002> (18. avgust 2016).

71. Zimmerman, Rae, Carlos E. Restrepo, Jeffrey S. Simonoff in Lester B. Lave. 2007. Risk and economic costs of a terrorist attack on the electric system. V *The Economic Costs and Consequences of Terrorism*, ur. Harry W. Richardson, Peter Gordon in James E. Moore II, 273–90. Cheltenham: Edward Elgar.

72. Žužek, Aleš. 2016. Teroristični napad v Madridu in jedrska katastrofa na Japonskem. *Siol.net*, 10. marec. Dostopno prek: <http://siol.net/teroristicni-napad-v-madridu-in-jedrska-katastrofa-na-japonskem-406326> (19. avgust 2016).